

Makale Bilgisi / Article Info

Geliş / Received: 23.01.2023

Kabul / Accepted: 10.03.2023

Araştırma Makalesi/Research Article

DOI: 10.55666/folklor.1241259

NORMAN FAIRCLOUGH'UN ELEŞTİREL SÖYLEM ÇÖZÜMLEME MODELİNE GÖRE MAHTUMKULU DİVANI'NIN İDEOLOJİ VE GÜÇ / İKTİDAR TEMELİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ*

Betül MÜFTİLER**

Öz

Türkmen edebiyatının büyük şairi Mahtumkulu Firaki, 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarına denk gelen (d. 1136 / 1724; v. 1221 /1807) yıllar arasında yaşamış, Göklen boyunun Gerkez kabilesine mensup çok yönlü bir şairdir. Klasik Türkmen edebiyatının şekillenmesine önderlik eden ve Türkmen yazı dilinin temellerini atan şair; vatan sevgisi, Türkmen birliği, sosyal eşitsizlikler, ölüm, tasavvuf, kahramanlık, insan sevgisi, mertlik ve namertlik gibi pek çok farklı konuda şiirler yazmıştır. Mahtumkulu'nun yaşadığı 18. yüzyıl Türkmenler için oldukça zor bir dönem olmuştur. İran Şahı ve Hive Hanı'nın saldırıları ve halk üzerindeki baskısı, boylar arasındaki iç çekişmeler, yerleşik hayata geçiş aşamasındaki uyum sorunları sıkıntılarının başlıca kaynağı olmuştur. Bu dönemde iktidarı elinde bulunduran egemen güçler, bir yandan başat ideolojinin baskı altında tuttuğu kitlelerin rızasını kazanırken, öte yandan bu ideolojinin kültürel kurumlarda ve ürünlerde yeniden üretilmesini sağlayarak ideolojik hegemonya kurup sürdürmüştür. Mahtumkulu egemen güçlerin yani iktidarın baskısı ve halka zulmetmesi karşısında direnç göstermiş ve var olan bu haksız düzene tepkisini açık bir şekilde ortaya koymuş; şiirlerinde bu düzeni ve bu düzene sebep olan kişileri tenkit etmiştir. Şairin söz konusu şiirlerinin söylem çözümleme yöntemi ile değerlendirilmesi anlam örüntülerinin dil içi ve dil dışı bağlamda ele alınmasını sağlayacaktır. Söylem çözümlemesi toplumsal sorunlara, hegemonyaya, ideolojiye ve güç ilişkilerine yönelik bir inceleme yapacak olması durumunda eleştirel söylem çözümlemesine yönelir. Norman Fairclough'un ideoloji ve iktidar kavramlarını ön plana aldığı diyalektik ilişkili yaklaşım bağlamında, 18. yüzyılda Mahtumkulu'nun şairliğin çok ötesine geçerek dili toplumsal egemenlik ve eşitsizlik ilişkilerinin ideolojik ifadesi olarak kullanması şiirlerin eleştirel söylem açısından incelenmesini mümkün kılmıştır. Şair, devletin her alanda kontrolü elinde tuttuğu bir çağda, çağının çok ötesine geçerek şiirlerini bir propaganda ve bir bildiri olarak kullanmış, var olan düzene ve her türlü zorlamaya meydan okumuştur. Bu çalışmada, *Mahtumkulu Divanı*'nda gizli ve örtük ideolojik etkiler, güç / iktidarın dayattığı kapalı iletiler, hegemonyanın işleyişi diyalektik ilişkili yaklaşım açısından incelenip değerlendirilecek ve yorumlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mahtumkulu, eleştirel söylem çözümlemesi, ideoloji, iktidar ve hegemonya.

* Bu makale, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırlanmakta olan "Türkmen Türkçesinin İnşa Sürecinde Mahtumkulu Divanındaki Söz Varlığı (Söylembilimsel Bir İnceleme) adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Doktora öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, betul.aman.ba@gmail.com ORCID: 0000-0001-8118-6983.

THE EVALUATION OF THE MAHTUMKULU DIVAN ON THE BASIS OF IDEOLOGY AND POWER DEPENDING ON NORMAN FAIRCLOUGH'S MODEL OF CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS

Abstract

Mahtumkulu Firaki, the great poet of Turkmen literature, is a versatile poet belonging to the Gerkez tribe of the Göklen tribe, who lived between the late 18th century and the beginning of the 19th century (b. 1136 / 1724; d. 1221 / 1807). The poet, who led the formation of classical Turkmen literature and laid the foundations of Turkmen written language; he wrote poems on many different topics such as patriotism, Turkmen unity, social inequalities, death, mysticism, heroism, human love, bravery and cowardice. The 18th century, in which Mahtumkulu lived, was a very difficult period for the Turkmen. The attacks of the Shah of Iran and the Khan of Khiva and the pressure on the people, the internal conflicts between the tribes, the adaptation problems during the transition to settled life were the main sources of trouble. In this period, the dominant powers holding power, while gaining the consent of the masses oppressed by the dominant ideology, on the other hand, they established and maintained ideological hegemony by ensuring that this ideology was reproduced in cultural institutions and products. Mahtumkulu resisted against the oppression and oppression of the people by the sovereign powers, and clearly showed his reaction to this existing unjust order; In his poems, he criticized this order and the people who caused it. Evaluation of the poet's aforementioned poems with the method of discourse analysis will enable the semantic patterns to be dealt with in and out of language contexts. Discourse analysis tends to critical discourse analysis if it is to examine social problems, hegemony, ideology and power relations. In the context of Norman Fairclough's dialectical approach, in the 18th century, Mahtumkulu's use of language as an ideological expression of the relations of social domination and inequality made it possible to analyze poems in terms of critical discourse. In an age when the state was in control of all areas, the poet went far beyond his age and used his poems as a propaganda and a statement, challenging the existing order and all kinds of coercion. In this study, the hidden and implicit ideological effects, the closed messages imposed by the power / power, the functioning of hegemony in the Mahtumkulu Divan will be examined, evaluated and interpreted in terms of critical discourse science.

Keywords: Mahtumkulu, critical discourse analysis, ideology, power and hegemony.

Giriş

Mahtumkulu'nun 18. yüzyılda Türkmenlerin yaşamış olduğu sıkıntıları, iç ve dış tehditleri ve yerleşik hayata geçişteki bocalamaları konu edinen şiirleri aynı zamanda Türkmen Türkçesinin yazı dili olma sürecinde dilin seyrini, devinimini ve evrimini idrak etmeyi de mümkün kılmaktadır. Mahtumkulu'nun şiirlerinin teması, kelime kadrosu, şairin iletmek istediği mesajlar, bu mesajları ileme tarzı, devrin şaire etkisi ve şairin devre etkisi onu ve devri anlamlandırmak açısından çok kıymetlidir. Öte yandan Türkmen Türkçesinin nereden başladığı, nereye evrildiği ve İslamiyet'in etkisinde olan dil ve kültür seyrinin geçmişin getirdiği yapıyla birlikte şair tarafından nasıl harmanlandığı ve yeni bir alan yarattığını göstermesi sebebiyle Mahtumkulu'nun şiirleri incelenmeye ve değerlendirilmeye muhtaç bir alandır.

Dilbilimin alt dallarından biri olan söylembilim bizlere, sosyal, siyasi, kültürel, ekonomik alanlar gibi sosyal hayatın tüm yönleriyle ilgili verileri çözümleme imkânı sunar. Ayrıca söylemsel mantığın kitlelerce anlaşılması ve söylemin toplumsal bir olgu olarak kabul edilmesi yoluyla toplumsal (ve aşamalı olarak küresel) ilişkilerin düzenlenmesi için bir yoldur.

18. yüzyıla kadar daha çok sözlü edebiyat ile gelişen ve ilerleyen Türkmen edebiyatı zengin folkloru ile ön plana çıkmıştır. 18. yüzyıldan sonra Mahtumkulu'nun şiirleri ile yazı dili haline gelen Türkmen Türkçesinin ve edebiyatının bu seyri çalışmamıza temel oluşturmuştur. Mahtumkulu, kendinden önce yaşamış olan Türkmen şairler Çağatay Türkçesi ile yazmasına ve kendisi de Çağatay Türkçesini çok iyi bilmesine rağmen kendi boyunun ağız özelliklerini kullanarak Türkmencenin yazı dili seviyesine yükselmesini sağlamış bir söz ustasıdır. Doğal bir sonuç olarak şair şiirlerinde Çağatay Türkçesi unsurlarından (ses-şekil-kelime kadrosu) faydalanmakla birlikte Oğuz Türkçesi ağırlıklı sade bir dil kullanmıştır. Şairin şiirlerinde barındırdığı tarihsel, edebî, teolojik, iktisadî, coğrafi, kültürel unsurlar, şiirlerdeki dilin sözlü kültürden yazılı kültüre geçişi aşamasında bir köprü görevi üstlendiğini ortaya koymaktadır.

Edebiyat ve sanat eserleri üzerine yapılan çalışmalarda, çeşitli yönlerden ele alınan eserlerin incelemesinde, tek bir ilkedden veya görüşten hareket etmek mümkün değildir. Bu tip çalışmalarda; tarihsel, toplumbilimsel, psikolojik, biyografik vb. bilim dallarına özgü yaklaşım ve yöntemler de kullanılır. Bu tür eleştirel yaklaşımlara eklektik (çok yönlü) eleştiri denir. Bu bağlamda eleştirel söylem çözümlemesi ve eklektik eleştiri paralel seyreder.

Söylem çözümleme türlerinden biri olan eleştirel söylem çözümlemesi, Fairclough ve Wodak'a göre toplumun kültürel boyutlarına, ideolojik kültüre ve kapitalist sosyal ilişkilere de vurgu yapan bir inceleme yöntemidir (Fairclough ve Wodak, 1998: 260). Eleştirel söylem çözümlemesinin yöntemlerinden biri olan ve bu çalışmaya da temel oluşturan diyalektik ilişkili yaklaşım ise Norman Fairclough tarafından geliştirilmiştir. Bu yöntemin temelinde; ideoloji, güç / iktidar ve egemen yapıların ilişkileri vardır. Bu ilişkilerin söylem pratiği üzerinden nasıl okunacağına dair açıklamalar yapmayı mümkün kılan da yöntemin kendisidir.

Diyalektik ilişkili yaklaşım; metinler üzerinde ideoloji, iktidar, hegemonya ve eşitsizlik gibi sosyal fenomenlerin söylemsel kaynaklarını ortaya çıkarma ve değerlendirme imkânı verir. Ardından da bu söylemsel kaynakların belirli sosyal, politik ve tarihsel bağlamlarda nasıl sürdürüldüklerini ve yeniden üretildiklerini araştırır.

Eğitim, bilgi ve zenginlik gibi toplumsal kaynaklara ayrıcalıklı ulaşım olanağı sağlayan bir olgu olan iktidar, bu imkânlarla yetki, statü ve nüfuz kazanmıştır (Simpson ve Mayr 2010: 56). Tüm bunlar iktidar sahiplerinin karar verme mekanizmalarını ele geçirerek egemen güçlerin zorunluluk, kesinlik ve mutlak hakikat dili kullanmalarını da beraberinde getirmiştir. Fairclough'a göre iktidarın hizmet alanı içinde olan ideoloji, söylem pratiklerine ilişkilendirilmiştir (Jorgensen ve Phillips, 2002: 75). Van Dijk (1997: 35)'a göre ideoloji ise, iktidar ve tahakkümü meşrulaştıran, geçersiz kılan ya da toplumsal sorun ve çelişkileri simgeleyen bir olgudur. Bu noktada Foucault'nun iktidar ve söylem arasındaki ilişki konusunda vurguladıkları bu çalışma açısından da önem taşımaktadır. Ona göre, söylem iktidarı yaratır, yayar ve güçlendirir. Ancak o aynı zamanda iktidarı tüm yalınlığı ile ortaya koyar, küçümser zayıflatır ve engellenmesini sağlar (Foucault, 2007: 73-76).

Diyalektik ilişkili yaklaşım, 18. yüzyılın zorlu şartları altında şiirlerini yazan Mahtumkulu'nun, iktidarın dayattığı hegemonya karşısındaki tavır ve tutumunu sosyal bağlam içinde değerlendirme imkânı vermiştir.

Yöntem

İran hükümdarı Nadir Şah ve Hive Hanı 18. yüzyılda Türkmenlere rahat yüzü göstermemiş, halk üzerinde egemenlik kurmaya çalışmıştır. Bu baskı karşısında sessiz kalamayan ve sert bir dille onları eleştiren Mahtumkulu, toplumsal ve ahlaki çöküşe karşı da tepkisini göstermiş, halkın kimliğini / benliğini koruması için öğüt niteliğinde şiirler yazmıştır. Bu şiirler çalışmamıza temel oluşturmuş olup devrin toplumsal ve siyasi durumunu söylem çözümlemesi yaparak yorumlamamızı sağlamıştır. Çalışmamızda en kapsamlı çalışma olan, 2013 yılında Annagurban Aşırov tarafından Türkmenistan İlimler Akademisi Golyazmalar Enstitüsünde iki cilt olarak hazırlanan “*Magtymguly I-II*” temel alınmıştır. *Mahtumkulu Divanı*'nın incelenmesi, eleştirel söylem çözümlemesi çerçevesinde yapılmıştır.

Eleştirel söylem çözümleme yöntemi, aksaklıkları, eşitsizlikleri ve doğru olmayan olay ya da olguların doğruymuş gibi gösterilmesine karşı çıkmak üzerine kurulmuştur. Bir başka deyişle, bu yöntem (van Dijk, 1998; Fairclough, 1995; Wodak, 2001) dilin işleyiş biçiminin anlaşılmasını ve betimlenmesini sağlamanın yanı sıra, araştırılan toplumsal ve politik konuları, sorunları ve anlaşmazlıkları gündeme getirerek, söz konusu olgulara müdahale etmeyi amaçlar (Ercan ve Daniş, 2019: 536). Dilin kültürel ve toplumsal olma işlevini ön plana çıkararak bu yaklaşım, toplumdaki sosyal etkileşimleri, kurumları ve bilginin üretimini ve yorumunu inceleyerek güç ilişkileri, hegemonya, cinsiyet, sınıf farkı, gelenek, sosyal düzen gibi olguları işlemektedir (van Dijk, 2003: 354).

Eleştirel söylem çözümlemesinin amacına uygun olarak, *Mahtumkulu Divanı*'nda yer alan şiirler; egemenlik, ötekileştirme, güç ve kontrolün dile yansıyan açık ve örtük yapısal ilişkilerini açığa çıkarmayı hedeflemiştir. Divanı bu açıdan incelemek Mahtumkulu'na daha yakın bir konumdan bakmayı ve onu anlamayı sağlamıştır. Çünkü söylem sosyal gerçeklik çerçevesinde bize derin anlamı vererek düşüncelerin nasıl üretildiğini, devam ettirildiğini ve onlara karşı alınan tavır yorumlama imkânı sağlamaktadır.

1. Devri ve Mahtumkulu Firaki'yi Anlamak

Mahtumkulu eserleriyle Türkmen halkına, diline ve edebiyatına oldukça büyük katkılarda bulunmuş hem yaşadığı dönemde hem de kendinden sonraki dönemde derin izler bırakmış günümüzde hâlâ etkileri süren önemli bir şairdir. O gerek fikirleri ve duygularıyla gerekse hayata bakış tarzı ile Türkmen şiirinin ve edebiyatının zirve noktası olmuştur. Şairin eserleri yalnızca Türkmen edebiyatına değil, tüm Türk dünyası halklarının edebiyatına tesir etmiştir.

18. yüzyıl yerleşik hayata geçişin getirdiği zorluklar ile birlikte toplumsal ve kültürel hayatın da temelden değiştiği ve dahi sarsıldığı bir zaman olarak Türkmen tarihine geçmiştir. Halk bu dönemde hanlar ve beyler tarafından baskılara maruz kaldığı gibi kendi boyları arasında da ayrılıklar ve gerginlikler yaşamıştır. Merkezi otoritenin olmaması, halkın bin bir zorlukla başa çıkmaya çalışması, toplumsal ve ahlaki çöküş, zulümler ve baskılar şairin şiirlerinde detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Halka sade bir Türkmen Türkçesi ile seslenen şair, dönemin yaşamını, hayat tarzını, halkın gelenek ve göreneklerini bir ayna gibi yansıtmış ve onlara yol gösterici olmuştur. Şair, toplumda İslami prensipleri ön plana çıkararak halkının manevi yönünü beslemiş, yoksulluk içinde hayat süren halkına destek olmaya çalışmıştır. O, mevcut kurallara, yabancı hâkimiyetine karşı sesini yükseltmiş, hiçbir baskıya karşı baş eğmemiştir. Bu sayede halkının gözünde yüce bir mertebeye erişmiştir. Vatana sevgi, birlik ve beraberlik, sadakat, çalışkanlık, sevgi ve saygı, kimliği / benliği koruma şairin eserlerinin başlıca teması olmuştur.

Siyaset ve toplum bilim sadece yazar ve şairlerin kimliklerinde değil, onların eserlerine etki etmesi sebebiyle edebiyatla daima ilişkili olmuştur. Mahtumkulu'nun yaşadığı ve eserlerini icra ettiği 18. yüzyılı detaylı bir şekilde ele almak şairi ve eserlerini anlamamız açısından oldukça önemlidir.

18. ve 19. yüzyılda Türkmenlerin hayatında tüm karışıklıkların, zulümlerin, boylar arasındaki iç çekişmelerin, merkezi ve güçlü bir otoritenin sağlanamamış olmasının devam ettiği bir dönemdir. İran Şahı,

Hive Hanı, Buhara Emiri Türkmen boylarının ataerkil-feodal üst yönetimini de etkilemeye çalışarak kendi çıkarlarını arttırmaya ve var olan çıkarlarını da korumaya gayret etmişlerdir. Türkmenler bir yandan bu baskılara maruz kalırken diğer yandan kendi boyları ve hatta kabileleri arasındaki iç çekişmelerle de mücadele etmek durumunda kalmıştır. Yalnız boylar değil boyların küçük parçaları olan tirelerin temsilcilerinin bile kendi aralarında anlaşamaması toplum içindeki düzensizliğin daha da artmasına sebep olmuştur. (Dinç ve Çakır, 2008: 103). İran Şahı, Hive Hanı ve Buhara Emiri, Türkmenistan'da boyları böylesine parçalayıp hakimiyetlerini ele geçirmek için ellerinden geleni yaptıktan sonra, merkezi bir yönetimin olmamasından faydalanarak yağmacılık faaliyetlerinde de bulunmuşlardır. Deyim yerindeyse zulmün ikiye katlandığı bu sıkıntılı süreçte, halk zaman zaman birkaç devletin vergi yükünü üstlenmek zorunda dahi kalmıştır.

18. yüzyılın ilk yarısında İran hükümdarı Nadir Şah'ın, Afganistan emiri Ahmet Dürrani, Buhara'da emir olan Muhammet Rahim'in Türkmenlere rahat yüzü göstermediği bilinmektedir. Mahtumkulu "*Fetdah*" şiirinde halka zulmeden Şah'a eleştiride bulunmuştur:

<i>"Sen türkmeniň ilin-günün soldurdy, Ganlar döküp, gözəl ýurdum doldurdyň, Şehit bolanlaryň serin galdyrdyň, Unudar sen tagty-käni sen Fetdah.</i>	<i>"Sen Türkmen'in il gününü soldurdun, Kanlar döküp, güzel yurdum doldurdun, Şehitlerin başını, sen kaldırdın, Unutursun tahtı şanı sen, Fettâh.</i>
(Aşırov, C. I, 2013: 30)	

Huzurlu bir hayat sürmekten mahrum kalan halk, iktisadi faaliyetlerini devam ettiremediği gibi sürekli baskın yapmaya ve baskına uğramaya hazır olmak mecburiyetine girmişlerdir. Bu yüzyılda Türkmenler siyasi, sosyal ve iktisadi açıdan oldukça hırpalanmış, kendi idarecileri tarafından sürekli olarak kötü muamelelere maruz kalmışlardır. Halktan kopuk bir yönetim tarzını benimseyen yöneticiler halkı refaha ulaştırmak ve onların güvenliği sağlamak yerine aksi yönde icraat göstermişlerdir. Bu sıkıntılı süreçte halkına her zaman destek olan ve birlik beraberlik konusunda nasihatler veren Mahtumkulu bu öğütlerde bazı tarihî şahsiyetleri ön plana çıkarmıştır. Ahmet Şah, Devletali, Çovdur Han gibi isimler Mahtumkulu'nun şiirlerinde yer almış, halkı dış düşmanlara karşı korumak için savaşlara katılmışlardır. Çovdur Han ve Devletali Türkmen topraklarını ve halkı korumak için katıldığı savaşlarda şehit düşmüşlerdir. Bu kahramanların ölümü üzerine Mahtumkulu ağıt niteliğinde şiirler yazmıştır. Şair Çovdur Han'ın ölümü üzerine duyduğu derin acı ve üzüntüyü "*Çovdur Han Üçin*" şiirinde şu sözlerle anlatmıştır:

<i>"Ahmet patyşadan habar tutmağa, Umyt etdi iller Çovdur han üçin, Sağ baryp, salamat gaýdyp gelmäge, "Oňmady ykballar Çovdur han üçin"</i>	<i>"Ahmet padişah'tan haber almaya, Ümit etti iller, Çovdur Han için. Sağ gidip, selametle de gelmeye, Talih hiç gülmedi, Çovdur Han için."</i>
(Aşırov, C. I, 2013: 20)	

Mahtumkulu Divanı'nın yazıldığı dönemde İran Şahlığı'nın ve Hive Hanlığı'nın dayattığı "egemenliğe dayalı kimlik" karşısında, Türkmenlerin ısrarcı ve kararlı olduğu "kimlik / benlik", şiirlere bir zıtlık olarak yansımıştır (Yılmaz, 2019: 238). Bir yanda halkın manevi kültürünü yok etmeye çalışan ve maddi anlamda da halka zarar veren hanlar ve şahlar, diğer yanda Mahtumkulu'nun da etkisiyle kimlik / benlik korunma çabası içinde olan halk vardır. Baskılar karşısında oluşan kimlik karmaşası toplumda yozlaşmaya sebep olmuştur. Din adamlarının, mollaların, hocaların toplumun manevi duygularını kötüye kullanması halk içinde manevi duyguların zayıflamasına sebep olmuştur. Mahtumkulu "*Gelip Düşdi*" şiirinde dinden uzaklaşmaya dikkat çekmiştir:

<i>"Ýat boldy yslymyň ýoly, Hiç kimsäniň ýok hyýal, Ýowuz düşen Magtymguly, Bes eýlegil, aklyň çaşdy."</i>	<i>"Unutuldu İslam yolu, Kimsenin yoktur hayali, Yavuz kalan Mahtumkulu, Yeter, akl-fikrin dağıştı."</i>
(Aşırov, C. I, 2013: 184)	

Mahtumkulu'nun şiirlerinde egemen güçlerin halka yaptığı baskı karşısında, toplumun yanında olarak onları destekleyen tavrı ve halkın öz güvenini ve maneviyatını yücelten tutumu, Mahtumkulu'nun dünya

görüşünü, vatanına ve halkına bakış açısını açık bir şekilde gözler önüne sermektedir. 18. yüzyıl Türkmen hayatında olup biten siyasi ve toplumsal olayları sanatsal ve benzersiz bir üslupla anlatması onun, Türkmenlerin millî şairi olarak ünlenmesini de sağlamıştır.

2. Söylem Kavramı

Söylem terimi etimolojik olarak; Latince “*discurre*” (oraya buraya koşuşturma, gidiş gelişler) sözcüğünden ve / veya “uzlaşma, eritme, yayılma” ile “*discursus*” kelimesinden çeşitli varyantlara karşılık gelir. Bu terim Ortaçağ Latincesinde “*discursus*” “hararetli tartışma”, “bir yörünge etrafında dönen”, “karşılıklı iletişim” ve “görüşme” anlamına gelir (Barthes, 1993: 9; Wodak, 1996: 36).

Söylem terimi zamanla toplumun değişik katmanlarınca kullanılır olmuştur. Ülkemizde ve dünyada bir dilbilim terimi olan “söylem” her geçen gün yepyeni anlamlar kazanmış bir bakıma anlam genişlemesine uğramıştır (Günay, 2018: 20). Tüm bu anlam çeşitliliği içinde söylemi tanımlamak, sınırlarını çizmek ve boyutlarını göstermek araştırmacılar açısından bir hayli önemlidir. Dilbilim kavramı olarak Avrupa’da kullanılan “söylem” terimi, günümüz Türkiye’sinde yepyeni anlamlar da kazanmıştır. Yazarlar, konuşmacılar, araştırmacılar gündelik söyleşilerde ya da söyleşimlerde “söylem” terimini “söz, anlatı, sözcük, tümce, düşünbilim, uran “fr. *slogan*”, görüş, öğretici “fr. *doctrine*”, anlatım biçimi, dil” yerine kullanmıştır.

Söylem, dil kullanımının kültürel ve toplumsal bağlamda ele alınmasıdır. Çeşitli bakış açılarıyla söylem, dil ve kültürün boyutlarını, dil içi ve dil dışı bağlantılarıyla uzamsal, zamansal ve kişiye bağlı değişkenler açısından oluşturan bir yapıdır (Günay, 2018: 28).

Söylem, çevremizi sosyal ve kültürel açıdan anlamlı kılmamızı sağlar. Söylem yoluyla oluşturulan anlamlar yalıtılmış anlamlar değil, sosyokültürel ve dilsel koşullar aracılığıyla gelişmekte olan olgulardır. Kendi çıkarları için kendi dilsel koşullarını yaratan bireyler aynı olay ya da durum için farklı söylemler üretirler. Açık ve net ifadeler taşıyabileceği gibi gizli anlamlar da taşıyan söylem, herhangi bir olay ile gizli kodlar içerir. Bir parmak izi kadar eşsiz ve özel olan söylem, anlamlar ve mesajlarla yüklüdür. Söylem sayesinde kişilerin sosyokültürel durumu, hayat görüşü, ideolojisi, mantalitesi vs. hakkında sayısız çıkarımda bulunabilir, toplum ve dil hakkında öngörü sağlayabiliriz. Karşılıklı konuşmalar, yorumlar söylem olabileceği gibi jestler, mimikler de söylem niteliği taşıyabilir, hatta öyle ki sessizlik bile bir söylemdir. Tüm bu yönleriyle söylemi toplumun, sosyal hayatın, iletişimin dışında değerlendirmek mümkün değildir. Dili kullananların seçtikleri sözcükler, sözcük öbekleri, konuşma biçimi, anlatımı ve hatta cümle kurma yetileri, söylemin oluşmasında çok büyük etkindir. Söylem kavramı, dili kimin, nasıl, ne zaman ve neden kullandığı gibi temel bileşenlerin eklenmesiyle kendine bir inceleme alanı yaratmış “söylem çözümlemesi”ni oluşturmuştur.

3. Söylem Çözümlemesi

Söylem çözümlemesi çok sayıda alanın kesiştiği çok disiplinli bir alandan ziyade disiplinlerarası bir alandır. Bu konuda incelemeler ve değerlendirmeler yapabilmek, anlambilim, budunbilim (fr. *éthnologie*), değerbilim (f. *axiologie*), edimbilim, etkileşimsel toplumbilim (fr. *sociolinguistique textuelle*), ruhbilim, sözbilim (fr. *rhétorique*), sözcemeleme kuramı (fr. *théorie de l'énonciation*), sözcükbilim (fr. *lexicologie*), tarih, toplumbilim, yorumbilgisi gibi alanlardan haberdar olmayı gerektirir.

Farklı toplumsal alanlarda bulunan bireyler birbirinden farklı söylemler üretir. Çünkü dil, iletişimin basit bir tanımı ya da aracı olmaktan ziyade sosyal bir pratiktir. Sosyal yaşamın merkezini oluşturan dil, konuşmalar ile birlikte sürekli ve aralıksız bir sosyal dünya yaratır. Dolayısıyla söylem, yapısal ve içeriksel tutarlılığı olan ve sosyal bağlamda bireylere anlamı inşa etme olanağı sunan dilsel malzemelerin araçları olarak görülmektedir (Wood ve Kroger, 2000: 4).

Söylem kavramının gönderimde bulunduğu temel görüş, bireylerin farklı toplumsal alanlarda bulunmaları sonucunda, ürettikleri sözcükler ile farklı örüntülere göre dilin yapılandırmasına dayanır. Tıp söylemi, politika söylemi vb. gibi söylemler benzer örüntülerin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Söylem çözümlemesi de bu örüntülerin çözümlenmesi ve değerlendirilmesine dayanır (Jogensen ve Phillipps, 2002: 1).

Fairclough (2006: 8-9)'a göre çok boyutlu, çok fonksiyonlu, tarihsel ve eleştirel bir alan olan söylem çözümlemesi, ideoloji ve hegemonya kavramlarına odaklanmaktadır.

Söylem çözümlemesi, bir metin aracılığıyla arka plandaki söylemi irdeler. Dolayısıyla çözümleme, metnin anlaşılması konusunda tartışmasız, kesin ve kat'i suretle doğrulara ulaşmayı değil, metnin arkasındaki koşulları anlama, değerlendirme, yorumlama ve tartışma imkânı sağlamaktadır. Ortaya çıkan sonucun bir yorum olduğu ve elbette öznel olduğu kabul edildikten sonra eylemler arasında dile getirilmeyen motivasyonlar da irdelendiği için, önceki anlamalarda, bir bakıma anlayanın koşullarıyla ilişkilendirilmekte, mutlak olarak alınmamaktadır. Kısacası söylem çözümlemesi, iletişimin yerel özelliklerinin çözümlenmesini, daha geniş toplumsal özelliklerin çözümlenmesiyle bir araya getirir. Makro-düzeyde (metnin daha geniş söylem çerçevesiyle ilişkisi) yapıların içinde bulunan gizil öğelerin ve anlamların, mikro-düzeyde (metnin kendi içinde ve çevresiyle ilişkisi) yapıların nasıl gerçekleştiğinin anlaşılmasına olanak tanır. Bireysel bir faaliyet veya durumsal değişkenlerin yansımından ziyade dilin sosyal pratik olarak kullanılmasını sağlayan söylemler bu yönüyle sosyal yapı ile diyalektik bir ilişki içindedir. Söylem, dünyayı işaret eden / dünyayı gösteren sosyal inşa edici bir yapıdır (Sözen, 2017: 79).

Söylem çözümlemeye; içerik çözümlemesi, karşılıklı konuşma çözümlemesi ve eleştirel söylem çözümlemesi olmak üzere üç temel yaklaşım vardır. Bu inceleme "eleştirel söylem çözümlemesi"ne göre yapılmıştır.

4. Eleştirel Söylem Çözümlemesi ve Norman Fairclough'un Diyalektik İlişkili Yaklaşımı

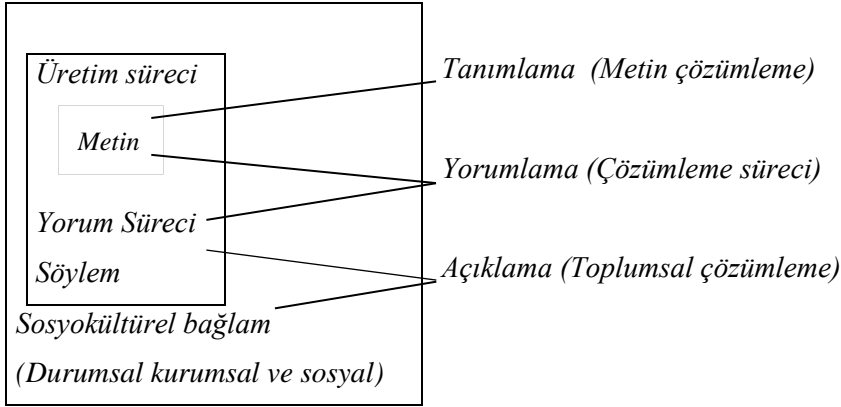
Eleştirel söylem çözümlemesi, en genel tanımıyla söylemin arkasındaki ideolojiyi dilbilimsel bir yaklaşımla algılamayı ve yorumlamayı amaçlar. Söylem çözümlemesinin merkezinde var olan eleştiri, sosyal grupların ve bireylerin gücü elde etmek ve ideolojik görüşleri yaymak için dili kullanımlarına dayanır.

Eleştirel söylem çözümlemesinde söylem, toplumsal bir pratiktir. Bu sayede dil toplumdaki düşünülemez ve toplumun dilsel olmayan alanlarının koşullandığı toplumsal bir süreç olarak ön plana çıkar (Fairclough, 2001a: 19). Her söylemsel olay hem söz konusu olan olayı ve toplumsal yapıyı biçimlendirmekte hem de onlar tarafından biçimlendirilmektedir (Ercan ve Danış, 2019: 540).

Eleştirel söylem çözümlemesinde amaç, hedefe ulaşma ve ulaşılan anlam üzerinden derin anlamı yorumlamaktır. Üzerinde durmak istediğimiz yaklaşımlardan ilki ideoloji, güç ve egemen yapı / ilişkilerin söylem pratiği üzerinden nasıl okunacağına ilişkin kapsamlı çalışmalar yapmış olan Fairclough'un "Diyalektik İlişkili Yaklaşım / Etyimsemel İlişkisel Yaklaşımı"dır.

Fairclough, sosyal pratik ve dil bağlantısını sistematik olarak ön plana çıkararak söylemi incelemeyi amaçlar. Bir başka deyişle ona göre söylem, sosyal olanın nasıl anlamlandırılacağına ilişkin çerçevede, egemen sosyal pratiğin hegemonyası ile bağlantı kurarak söylem düzenini oluşturmaktır (Fairclough, 1995: 96).

Fairclough, iktidar ve toplumsal yapı arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için kapsamlı ve programlı bir inceleme haritası çizmiştir. O, söylem eylemlerinin şekillenmesinde toplumsal kurumların rollerini inceleyerek, tüm söylem türlerinin kurumsal âdetlerle belirlendiğini ve bu âdetlerin sonraları toplumsal ilişkilerle şekillendirildiğini belirtmiştir. Bu yaklaşım, toplumsal çözümleme ile metin arasındaki bağlantıya aracılık ederek, metnin nasıl üretildiğini veya yorumlandığını belirlemeyi sağlar. Fairclough üç boyutlu bu yaklaşımla eleştirel söylem çözümlemesinin analitik çerçevesini ortaya koymuş ve şekil üzerinde şöyle göstermiştir: (Fairclough, 1995: 98)

Söylemin boyutları	Söylem çözümlemesinin boyutları
--------------------	---------------------------------

Fairclough söylem ve söylem çözümlemesinin birbiriyle ilişkisini, bu üç boyutlu yönetime dayandırmaktadır.

Birinci boyut; Metnin Yapısı (sözlü veya yazılı bir dil metni), burada metnin teması, metindeki gramatik özellikler ve kullanılan sözcükler üzerinde durulur. Bu boyut metnin biçim özelliklerinin tanımlanması olarak açıklanabilir. Buna göre dilbilimsel çözümleme, metinlerdeki sözcük seçimleri, dilbilgisel yapılar, eğretilmeler, kiplikler vb. gibi dilbilimsel sistemleri gösterirken, metinlerarası çözümleme ise metinlerin nasıl söylem düzenlerine dayandığını gösterir. Onun yaklaşımına göre metinlerin çözümlenmesinde hem biçim hem de içerik birlikteliği söz konusudur. Çünkü içerikler her zaman biçimler dâhilinde gerçekleşmektedir ve farklı içeriklerin farklı formları ve tam tersini gerekli kılmaktadır (Fairclough, 2001b: 229-230; Evre, 2009: 142).

İkinci boyut; Söylem Çözümlemesi (metnin üretimi ve metin yorumu), birinci boyuttan hareketle (gramatik özellikler ve kullanılan / seçilen sözcükler) metnin çözümleme alanı genişletilerek ideolojik, siyasi veya toplumsal ifadeler ortaya koyularak yorumlama yapılır. Bir başka ifadeyle bu aşama, metnin yorumlanarak yeniden inşa edildiği süreçtir. Metin ile toplumsal çözümleme arasında bir köprü kurarak çözümlenecek söylem örneğine belli bir şekil verir. Metnin “hangi amaçla, kim için üretilmiş olduğu ve hedef kitlede ne tür bir etki yaratması beklendiği” sorularına yanıt alınarak söylemin yorumlanması ve çözümlenmesi sağlanır (Fairclough, 1995: 97).

Üçüncü boyut; Toplumsal Çözümleme (açıklama), söylemlerin yorumlanmasıyla birlikte süreçleri yöneten sosyokültürel koşulların açıklandığı aşamadır. Verilen söylemlerin amacı, ulaştırılmak istenen mesajın içeriği, yazarın siyasi veya ideolojik yönü toplumsal çözümleme ile açıklama yapılarak ortaya koyulur (Fairclough, 1995: 97-98; Doyuran, 2018: 316). Fairclough bu boyutta söylemsel değişimin etkisini açıklamak için en uygun kavram olan “hegemonya”yı merkeze alır. Sürekli inşa halinde olan ve dolayısıyla değişen, evrilen bu yapı, hegemonik güçlerle mücadele halindedir. Söylem düzeni karmaşık ve çelişkili bir yapıdır ve çelişkili, istikrarsız dengenin yani hegemonyanın söylemsel / ideolojik yönünü oluşturur. (Fairclough, 1998:77; Durna ve Kubilay, 2010: 73).

Dolayısıyla Fairclough’un bu üç boyutlu “diyalektik ilişkili yaklaşım”ı iletişim ve toplum konusunda analitik bir çerçeve sağlamaktadır. Metinlerin asla yalıtılarak ve bağımsız kabul edilerek çözümlenemeyeceğini öngörür. Her metnin, diğer metinlerin ve toplumsal bağlamların ilişkisi içinde anlaşılabilir kılındığını savunur. Bu yaklaşım bize ilk olarak söylem örneğinin yani “metnin” dilsel özelliklerinin incelenmesini, ikinci olarak arka plan bilgilerini ve benzer metin örneklerini de kullanarak söylemin yorumlanmasını ve son olarak da elde edilen veriler ışığında dil kullanımında gizlendiği düşünülen ve olduğu baştan kabul edilmiş gerçeklerin ne tür toplumsal sorunları barındırdığını ve bunların nasıl meşrulaştığını ve gizlendiğini açıklamaya çalışır (Özüdoğru, 2016: 95).

5. İnceleme

Norman Fairclough'un toplumsal bir eylem şekli olarak söylemi, kimliği, iktidarı, toplumsal ilişkileri, değişim ve dönüşümü bir bütün olarak inceleyebilmek için üç temel geleneği birleştirdiğini ve bunların metnin yapısı, söylem çözümlemesi ve toplumsal çözümleme olduğunu belirtmiştik. Bu doğrultuda Norman Fairclough'un yaklaşımında vurgu yapılan güç / iktidarın açık ve örtük yapısal çözümlemesine, gücün sosyal kaynakları olan mal, mülk, para, statü, otorite ve kültürün söyleme nasıl yansıdığına ve egemen güçlerin bunu nasıl ve ne ölçüde kullandığına değinmek gerekir. Öte yandan, güç sahibi olan kişi ya da kurumların halkın söylemini nasıl kontrol ettiği ve bu söylemlerin daha az güçteki grubu nasıl kontrol ettiği ve sosyal eşitsizliklerin sosyal uzlaşım noktasının (van Dijk, 2003: 255- 277) ne olduğu soruları şiirlerin çözümlenmesi sırasında önemli olmuştur.

Mahtumkulu Divanı'nda özellikle dikkat çeken, toplumun bireyi etkilemesinin yanı sıra bireyin de toplum üzerindeki izleridir. Bu etkileşim ideolojinin kavramsallaşmasını sağlamaktadır.

Şiirlerin eleştirel söylem çözümlemesi üç ana başlıkta incelenecektir.

i. Metnin Yapısı-Tanımlama (Tematik ve Gramatikal)

Mahtumkulu, şiirlerinde pek çok farklı temayı işlemiştir. Ancak bu çalışmanın eleştirel söylem çözümlemesi temelinde olması sebebiyle seçmiş olduğumuz yaklaşıma uygun olan temalar incelenmiştir. Bu temalar; Türkmen birliği, sosyal adalet, İslamiyet ve birleştiriciliği ve ideal insan tipi temelindeki ahlaki unsurlardır.

Mahtumkulu'nun şiirlerinde Türkmen birliği temasının işleme tarzı, Mahtumkulu'nun dünya görüşünü, vatanına ve halkına bakış açısını açık bir şekilde gözler önüne sermektedir. 18. yüzyıl Türkmen hayatında olup biten siyasi ve toplumsal olayları sanatsal ve benzersiz bir üslupla anlatması onun, Türkmenlerin millî şairi olarak ünlenmesini de sağlamıştır. Ona göre, Türkmen boylarının birlik ve beraberlik içinde hareket ederek dış düşmanlara karşı koyması, mert, dürüst ve çalışkan bir Müslüman olarak vatanına hizmet etmesi beraberinde adaletli ve halkın yanında olan yöneticileri de getirecek böylece Türkmenler için huzur ve sükût içinde bir yaşam mümkün olacaktır. Mahtumkulu'nun "*Türkmeniň*" şiiri geniş bir coğrafya üzerinde yaşayan Türkmenlerin bir arada yaşaması ve bir devlet kurması gerekliliğini anlatmaktadır.

*“Jeýhun-bahry,deňzi-Hazar arasy,
Çöl üstünden öser ýeli türkmeniň.
Gül-gunçasy — gara gözüm garasy,
Gara dağdan iner sili türkmeniň.*

“Nehr-i Ceyhun, Bahr-ı Hazar arası,
Çöl üstünden eser yeli Türkmenin.
Gül goncası kara gözüm karası,
Kara dağdan iner seli Türkmenin.

*Göwünler, ýürekler bir bolup başlar,
Tartsa ýygyn, erär topraklar-daşlar,
Bir suprada taýýar kylynsa aşlar,
Göteriler ol ykbaly türkmeniň.”*

Gönüller, yürekler bir olup başlar,
Ordu çıksa, erir topraklar taşlar,
Bir sofrada hazır kılınsa aşlar,
Yaver gider şansı yüce Türkmenin.”

(Aşırov, C. I, 2013: 9-10)

Şair, sosyal adalet ile ilgili şiirlerinde devrin adaletsizliğine, zamanın yaman işlerle dolu olduğuna, hanların ve beylerin halktan fahiş vergiler toplayıp mal ve para hırsıyla gözlerinin karardığına, toplumun zenginler ve fakirler olarak bölünmesine ve bunun eşitsiz ve adaletsiz toplumu karakterize ettiğine, devlet yöneticileri ve din adamları tarafından halkın yok sayılmasına, ezilmesine, zenginlerin ve yağmacıların halkın üç karış toprağına göz dikmesine, toplumun adalet kurumunu temsil eden kadıların yalancı şahitlik yapmasına dikkat çekmiştir. Şair, adaletsizliğe "*Aglaryn*" şiirinde şu sözlerle dikkat çekmiştir:

*“Häzir biziň zamanda,
Ýaman sözler zybanda,
Zulum işler jahanda,
Joşdy diýip aglaryn.*

“Şimdi bizim zamanda,
Yaman sözler lisanda,
Zulüm işler cihanda,
Coştu deyip ağlarım.

*Bu eýýamda betkärler,
Ýüz dil bile aldarlar,
Hany niçe dildarlar,
Geçdi diýip aglaryn.”*

(Aşırov, C. I, 2013: 262).

Bu devirde kötüler,
Yüz dille aldatırlar,
Hani, nice dildârlar,
Geçti deyip ağlarım.”

Mahtumkulu’na göre milleti birleştiren en önemli faktör inanç ve din birliğidir. Bu birliğe ulaşamamak şaire göre toplumun dağılması anlamına gelmektedir. Şair, birlik ve beraberlik bağlarının tam anlamıyla kurulabilmesi için toplumu toplum yapan faktörlere dikkat çekerek kardeşlik bağlarını güçlendirmeye çalışmıştır.

Şair, dinî kimliğini şiirlerine canlı bir şekilde yansıtmıştır. Kendisine sunulan badeyi içerek dört halifenin ve erenlerin bulunduğu bir mecliste badeli âşık olduğunu aktaran şair, vahdet-i vücut ve tevhid, tecelli, pinhan, nihan, sır, vahdet-kesret nefis, devr, ve gönül gibi tasavvufi unsurlara, tasavvufî mertebelere (Dört Kapı; Şeriat, Tarikat, Marifet, Hakikat), tarikat ile ilgili kavramlara (mürşid, derviş, baba, pir, dergâh, irşad, ikrar, hırka, zikir, icazet, destar), bazı mutasavvıf tiplere (insan-ı kamil, eren, evliya, yaran, müftü, hoca, cahil, abdal, akil, hacı, sofu, mihman divane) değinmiştir. Ayrıca Allah, peygamberler, melekler, ahiret, cennet-cehennem, ibadet ve ahlak (kibir-tevazu, gıybet, cimrilik-cömertlik, ayıp gözetme-ayıbı açık etme, hırsızlık) gibi konuları şiirlerine dâhil etmesi ve zaman zaman Kur’an’ın ayetler ve sureler kullanması şairin dinî ve mutasavvıf yönünü gözler önüne sermektedir. O, boylar arasındaki gerginliğin azalması ve birliğin yeniden sağlanması için dini birleştirici bir unsur olarak kullanmıştır. “*Sözi Geçer Janyňdan*” şiirinde şu sözlerle kardeşliği hatırlatarak Hakk’ın yolunda birlikte hareket etmeyi, savaşmayı, hır-gürden uzak durmayı nasihat etmiştir:

*“...Yrak bolma gadryň bilen
gardaşdan,
Her iş tutsaň, ol guwanar ýanyňdan.
Sabryň bolsa, Suhan ýeter dadyňa,
Jeňni-jedel laýyk dälidir adyňa,
Alma ýaman sözi hergiz ýadyňa,
Tiken bolup dürtüp geçer donuňdan.”*

(Aşırov, C. I, 2013: 486)

“...Uzak olma kadrin bilen kardeşten,
Ne iş tutsan, o sevinir yanından.
Sabrın olsa, Hakk yeter imdadına,
Cenk ü cedel hiç yakışmaz adına,
Alma yaman sözü asla yadına,
Dikendir dürtür geçer
gömleğinden.”

Mahtumkulu ideal insan tipi temelindeki ahlaki unsurlara değinirken, ideal Türkmen tipini de karakterize etmiştir. Bu sebeple iyi insan ve kötü insanın mukayesesini yapmış, iyi, dürüst ve çalışkan insanları “mert” ve kötü niyetli, tembel ve yalancı insanları “namert” sözcüklerini kullanarak nitelendirmiştir. 18. yüzyıldaki sosyal, ekonomik ve siyasi belirsizliğin toplumun sosyal yapısına olumsuz etkisi sonucu, insanların menfaat uğruna şekil değiştiren bir karaktere bürünmesi şairin şiirlerinde işlenmiştir. Toplumdaki kötü gidişata ve çürümeye çözüm arayan şair halkına, Türkmenlerin üstün vasıflarını, iyi insan olmanın faziletlerini hatırlatarak destek olmuş ve halkın özgüvenini yeniden kazanması hususunda onların her daim yanında olmuştur. Şiirlerinde iyi insanı, dürüst, mert, haram yemeyen, merhametli, cömert, tevazu sahibi, kibirden uzak duran, dedikodu yapmayan, hırslarından arınmış, ayıp gözetmeyen, gönül ehli ve vefalı kimseler olarak tanımlamıştır (Sağlam, 2017:307). Pek çok şiirinde ahlaki unsurlara değinen şairin bu temayı işlediği şiirlerinden biri de “*Kararsyz Ärden*” şiiridir. Bu şiirde şair sabırlı ve vefakâr olmayı nasihat etmiştir:

*“Gördük saýy köňül sowar,
Sabysyz-kararsyz ärden,
Yssy beren köpek ýegdir,
Uýatsyz-ykrarsyz ärden.
(Aşırov, C. I, 2013: 270-271)*

“Gördükçe bu gönül soğur,
Sabırsız kararsız erden.
Vefakâr bir köpek yeğdir
Utanmaz ikrarsız erden.”

Şairin “*Ýykmaýan Ärden*” şiirinde ise gönül ehli olmayı ve haramdan uzak durmayı şöyle nasihat edilmiştir.

*“Hiç köňül şatlygy çykmaz,
Bir köňül ýykmaýan ärden.
Ýagşylyk tamasyn etmäň,
Ýamanlyk çykmayän ärden.*

*“Gönül sevinci hiç çıkmaz,
Bir gönül yıkmayan erden.
Yahşilik ümit etmeyin,
Yamanlık çıkmayan erden.*

*Her kim ile beglik eder,
Bir jem bilen ýola gider,
Kethudalyk yrak gider,
Ýaman söz çekmeyän ärden.*

*Herkes halka beğlik eder,
Bütünüyle yola gider,
Kethüdalık uzun gider,
Yaman söz çekmeyen erden.*

*Ýagşy är il aybyn açmaz
Göre-bile haram içmez
Ýaradan ýazygyn geçmez
Gözýaşyn dökmeyän ärden.”*
(Aşırov, C. I, 2013: 294-295)

*Yahşi er il aybın açmaz,
Bile bile haram içmez,
Yaradan günahın geçmez,
Gözyaşın dökmeyen erden.*

Pragmatik bir yöntem olan eleştirel söylem çözümlemesi, katı kurallar ya da ilkeler üzerinden değil, işlevsel dil tercihleri üzerinden bir inceleme yapmayı mümkün kılar. Mahtumkulu'nun 18. yüzyılın zorlu şartları altında yazdığı şiirlerinde neyi ve neden öne çıkardığı çözümlemeyi anlamlandırmayı sağlayan etkenlerdendir.

Diyalektik ilişkili yaklaşımda söylem, şiirlerin siyasi ve toplumsal anlam alanına hizmet eder. Bu çalışmada şiirlerin gramatikal yapısı siyasi ve toplumsal temalardaki ağırlıklı yapılar ve sebepleri üzerinden yorumlama yapılarak ilerleyecektir. Şiirlerin diline bakıldığında şairin Çağatay Türkçesine, Arapçaya ve Farsçaya hâkim olduğu bilinmesine rağmen sade ve anlaşılır bir dil kullandığı görülmektedir. Arapça ve Farsça sözcükleri ve tamlamaları zaman zaman şiirlerinde kullanan şair, bu yapıların o dönemin halkının bildiklerinin ötesinde olmamasına gayret etmiştir. Kendi boyunun dilini yazı dili konumuna getiren şair yerel ifadeler de (deyimler, atasözleri) kullanmıştır. Türkçe fiiller kullanan Mahtumkulu sözcüklerin dağılım ve tekrarlanma oranına bakıldığında Türkçe isimleri, sıfatları, zarfları daha sık tercih etmiştir. Halkına her zaman Türkmen birliğini ve Türkmen ulusunun yüceliğini hatırlatan şair, halkın manevi gücünü ve cesaretini yükselten ifadelere şiirlerinde sık sık yer vermiştir. Türkmenlerin huzurunun bozulduğu ve düzenlerinin alt üst olduğu bu yüzyılda şair, Türkmen halkına kendi millî değerlerini, örf-adet ve gelenek-göreneklerini hatırlatmış ve nasihatler vermiştir. O, atasözleri ve deyimleri, dinî öğeleri sıklıkla kullanmıştır. Bunun amacı halkına, her fırsatta kimliği / benliği hatırlatmaktır. Şairin şiirlerinde sözcükler ve ifadeler kökensel ve kültürel bir uyum içerisinde ilerlemiştir. O, millet olma bilincini, “vatanın” varlığını ve korunmasını “milletine” kültürel ve toplumsal özellikler ile harmanlayarak bir bütün halinde vermiştir.

Şair, Türkmen birliğine ve beraberliğe dikkat çektiği şiirlerinde Türkmen boylarının adlarını “Teke, Yomut, Yazyr, Gökleň, Ahal” ve “döwlet, Devlet-i Ali, yiğit, at, mertlik vb.” sözcükleri sık sık tercih etmiştir. Sosyal adalet temasını işlediği şiirlerinde ise; “zulm, namyssyz, Molla, yalan, pir, namart, Kethüda, nakeş, baý, karun, gyzylbaş, sopu, hoca, beg, pul, nadan, zalim” sözcüklerini kullanmıştır.

Şiirlerinde hem olumlu hem de olumsuz ifadeler ve cümleler yer almıştır. Vermek istediği mesajı kuvvetlendirmek için zıtlıklardan yararlanan şairin en sık kullandığı zıtlıklar “mert-namert, yalan-doğru, iyi-kötü vb.” dir. Ayrıca “el ayaksız basmak, oraksız biçmek, el değmeden ok atmak, meydana meydan gibi” zıtlık ifadeleriyle de şair, vermek istediği mesajın etkisini arttırmaya çalışmıştır.

Soru, emir ve ünlem cümlelerin oldukça sık olarak kullanılması, şiirlerin nasihat ve mesaj niteliğinin oldukça yüksek olduğu yorumunu yapmayı sağlamaktadır.

Cümlelere yönelik yapısal incelemelerde, basit ve aktif cümlelerin kullanımının yoğunluğu dikkat çekmiştir. Bu cümleler sözün niyetini sosyal bağlam ile ilişkilendirerek vermeyi sağlamıştır. Şair devrin siyasi durumunu ve toplumdaki ahlaki çöküşü aktarırken ve bu sorunlara problem ararken yalın, sade ve dolaysız sözcük, ifade ve cümle yapıları kullanmayı tercih etmiştir. Şüphesizdir ki, bu bilinçli bir tercihtir.

Çoğunlukla, görülen geçmiş zaman ve geniş zaman kullanan şair, bu zaman dilimleri ve hatıralarla Türkmen halkına geçmiş ve bugün arasında bir yüzleşme gerçekleştirmeyi amaçlamıştır.

ii. Eleştirel Söylem Çözümlemesi-Yorumlama

18. yüzyılda Türkmenlerin tamamının bağlı olduğu tek bir devlet olmaması, muhtelif küçük devletçiklerin ve hanlıkların baş göstermesi merkezi ve güçlü bir idarenin var olmasını engellemiştir. Hanlar ve beylerin başlarına buyruk hareket etmeleri, komşu bölgeler üzerinde hâkimiyet kurmak için her türlü yağmacılık ve baskın faaliyetlerine girerek halk üzerinde zulüm uygulaması, tüm Türk boylarını endişeye ve huzursuzluğa sürüklemiştir. Türkmen boylarının en büyükleri olan Teke, Yomut, Ersarı, Göklen, Salur, Sarık ve Çovdur arasındaki çizgilerin kalınlaşması ve boylar arasındaki gerginlik her geçen gün artmıştır.

Şahmurat Gadımov'un aktardığına göre, 1736-1747 yılları arasında İran'da hükümdarlık yapmış olan Nadir Şah'ın öldürülmesinden sonra Afganistan'da emir olan Ahmet Dürdani'nin ve Buhara'da emir olan Muhammet Rahim'in Türkmenlere rahat yüzü göstermedikleri bilinmektedir. Öte yandan, o dönemde yerleşik hayata geçme hazırlıkları içinde olan Türkmenler, en yakın dostları ve silahları olan atlarından inmeyerek hücumlara karşı koymak ve yerleşik hayata geçerek komşu derebeylerine haraç vermek ikilemiyle karşı karşıya gelmiştir (Biray, 1992:1-4).

Toplum arasındaki kargaşanın, asayişsizliğin hat safhaya ulaşması, değil boylar, boyların içindeki tayfaların dahi menfaat çatışmalarına girmesi, iç çatışmaların uzun uzadıya süregelmesi sosyal hayatı oldukça olumsuz etkilemiştir. Böyle bir ortamda iktisadi faaliyetlerini devam ettiremeyen ve sürekli kendi boyları ile mücadele halinde olan Türkmen halkı, yine kendi idarecileri tarafından da zulme maruz kalmıştır. Beyler ve hanlar halkına hizmet etmek ve onların çıkarlarını koruyup kollamak yerine her türlü adaletsizlik ile halkı hegemonyaya maruz bırakmıştır.

Mahtumkulu, şiirlerinde bu duruma sıklıkla değinmiş bilhassa Göklen Hanı'nın baskısına maruz kalan halkının tüm bu zulüm, baskı ve adaletsizlik karşısındaki çaresizliğini dile getirmiştir. Halkın maruz kaldığı tüm bu tehditler ve iç çekişmeler pek çok şiirde işlenmiştir. Bunlardan biri "*Döker Bolduk Yaşımız*" şiiridir. Bu şiirde Türkmen birliğinin sağlanmasını çağırıştıran şair "sofra" sözcüğünü bir metafor olarak kullanmıştır. Türkmen birliği "*Türkmenin*" şiiri başta olmak üzere şairin pek çok şiirinde ele alınmıştır. Türk – İslam kültüründe kaynaşma, birlik, beraberlik içinde olmayı barışı ve dostluğu metaforize eden "sofra" kavramı birlik duygusunu somutlaştırmıştır (Yılmaz, 2019:240).

<i>"Göwünler, yürekler bir bolup başlar,</i>	"Gönüller, yürekler bir olup başlar,
<i>Tartsa ýygyn, erär topraklar-daşlar,</i>	Ordu çıksa, erir topraklar taşlar,
<i>Bir suprada taýýar kylynsa aşlar,</i>	Bir sofrada hazır kılınsa aşlar,
<i>Göteriler ol ykbaly türkmenin"</i>	Yaver gider şansı yüce Türkmenin."

(Aşırov, C. I, 2013: 9-10)

Sahte din adamları ve dervişler, rüşvetçi kadılar, kethüdalar aldıkları haraçlar ve yaptıkları yolsuzluklar ile Türkmenlerin manevi inancını sarsmış, adalete olan inancı zedelemiş, devlete olan itibarı sarsmıştır. Maddi zenginliklerin belli ellerde toplanması, halktan toplanan ağır vergiler, yerleşik hayata geçme ve alışma aşamasında olan halkı günbegün bir bilinmeze doğru sürüklemiştir. Kendilerine hayvancılık, çiftçilik ve yeni zanaat dalları edinmeye çalışan Türkmenlerin desteklenmemesi ve hatta ağır baskılara maruz bırakılması halkı fakirliğe sürüklemiştir.

Şiirlerinde bağımsızlığı ve devlete duyulan ihtiyacı neredeyse işlediği her temada vurgulayan şair, feodalizmin yaygınlaşmasının ve hanların, beylerin ve şahların gücü elinde tutarak halkı ezmesi ve yok saymasının bu yoldaki en büyük engel olduğunu halkına kimliklerini / benliklerini vurgulayarak hatırlatmıştır. Maalouf (2000: 27) kimliği, "*Bir insanın kimliği başına buyruk aidiyetlerin birbirine eklenmesi demek değildir, kimlik bir "yamalı bohça" da değildir, gergin bir tuval üzerine çizilen bir desendir; tek bir aidiyet dokunulmaya görsün, sarsılan bütün bir kişilik olacaktır.*" sözleriyle açıklamıştır. Tıpkı Maalouf'un belirttiği gibi kimlik oldukça hassas bir yapıdır. Mahtumkulu da kimliğe / benliğe yapılan açık saldırının en canlı şahidi olması sebebiyle bu konuda halkına bilinç kazandırmak için hayatı boyunca çabalamıştır.

Şair, halkına kimliklerini, benliklerini koruma ve kendilerini ezdirmemeleri hususunda nasihatler vermektedir. “Zor Bolar” şiirinde şair halkına, kötülükten uzak durmalarını aksi takdirde özyetlerini, izzetlerini kaybedip kıymetsizleşeceğini vurgular:

<i>“Ýagşylykda ile özüň tanydan Alkyş alyp, derejesi zor bolar, Yaman bolup, ýagşylygy unudan Öz yzzatyn gidir, itden hor bolar.”</i>	“Yahşilikte ele özüň tanıtan Dua alıp, derecesi zor olur, Yaman olup, yahşiliği unutan İzzeti yitirir, itten hor olur.”
---	--

(Aşirov, C.1, 2003: 500)

“Şaylamaýynmy?” şiirinde şair yoksulluk ve çaresizlik içinde olan halkına benliklerini korumaları hususunda nasihatler vermiştir:

<i>“Ýokluğa ýandyryp, menlikden sagyn, Eşkimden suwarsam nistligiň bagyn, Ujb, ryýa, kibr, hasat matagyn, Bölüp, rahzenlere paylamaýynmy?”</i>	“Yokluğa yandırıp, benlikten sakın, Gözyaşla sularsam hiçliğin bağın, Benlik, riya, kibir, hasedin malın, Bölüp, haydutlara paylamayayım mı?”
--	--

(Aşirov, C. I, 2013: 484)

Türkmen Türkçesi konusunda hassasiyeti ve özeni ile bilinen Mahtumkulu, Arapça ve Farsça'yı çok iyi bilmesine rağmen şiirlerini Türkmen ağız ile yazmış ve halkına da kendi dillerinin asilliğini aktararak benlik / kimlik hususuna dikkat çekmiştir:

<i>“Aýdadyr Magtymguly, asal ermişdir dillerim, Arş içre mekan tutan ajap dessanym bar menin.”</i>	“Ölüler cana girip, bedbahtlar ikbal olur, Neyleyim Arap dilin, asil lisanım var benim.”
--	---

(Aşirov, C. I, 2013: 62)

Şair “Yel Bile” şiirinde halkına vatani terk etmemelerini, o topraklarda kök salmaya devam etmelerini nasihat etmiştir:

<i>“Göz, köňül, dil, akyl - galdy bu dördi, Jan watan arzuwlap, turdy ýel bile. Terhosym bar, gel, terk etme bu ýurdy, Eşret sürgün, söhbet gurgun gül bile.”</i>	“Göz, gönül, dil, akıl; kalktı bu dördü, Can vatan isteyip, yollandı yel ile. Dileğim var, gel, terk etme bu yurdu, Sen devran sür, sohbetler et gül ile.”
---	---

(Aşirov, C. I, 2013: 11)

Şiirlerde de örneklendiği gibi Mahtumkulu, hegemonya karşısında halkını uyandırma ve millî kimlik kazandırma çabasında olmuştur. Şair şiirlerini, zaman zaman sorgulayan, zaman zaman nasihat veren, zaman zaman ise sert bir üslupla hicvederek ortaya koymuştur.

Kendisinin, ailesinin ve Türkmen halkının çektiği sıkıntılardan ve zulümlerden büyük bir ıstırap duyan şair, birlik ve beraberlik için halkını istişareye çağırmıştır. Her şeye rağmen ilinin, yurdunun birliği ve dirliği için halkına seslenmekten, onlara moral ve destek vermekten ömrünün sonuna kadar vazgeçmemiştir.

İdeoloji kavramı “Siyasal veya toplumsal bir öğreti oluşturan, bir hükümetin, bir partinin, bir grubun davranışlarına yön veren politik, hukuki, bilimsel, felsefi, dinî, moral, estetik düşünceler bütünü” (tdk.gov.tr 10.11.2022) olarak açıklanmaktadır. Bir başka şekilde açıklanacak olursa ideoloji; iktidarı elinde bulunduran egemen güçlerin, başat ideolojinin baskı altında tuttuğu kitlelerin rızasını kazanırken, aynı zamanda bu ideolojinin kültürel kurumlarda ve ürünlerde yeniden üretilmesini sağlayarak ideolojik hegemonya kurup sürdürmesidir. Böylece Gramsci'nin de belirttiği gibi, iktidarı elinde bulunduran egemenlerin, kendi felsefeleri, kültürleri ve etik değerleri yayılır (Portelli, 1982: 14-15). Oskay (1980: 199)'a göre ideoloji kavramı, hem gerçekliği gizleyen hem de yeni toplumsal yapılar içinde insanları harekete geçirecek izlenceler anlamında kullanılabilir. İdeoloji denen olgu, böylece hem insanları ve toplumları değiştirip ileri götürmeye yarayan bir anlatım biçimi, hem de tutucu ve insanının kendi gerçekliğini kavramasını önlemeyi amaçlayan bir “yanlış bilinç” üretimi düzeneğidir.

İktidarı yani gücü elinde bulunduran kişi, kurum ya da kuruluş; zenginliklerini, güçlerini ve konumlarını temellendirmek ve sürdürmek için bin bir türlü yola başvurur. Şüphesizdir ki 18. yüzyıl Türkmenistan’ında da idarecilerin ideolojilerini toplumsal yapı üzerinde hegemonik bir güç kullanarak yaptığı da tam olarak budur.

Hegemonya bir kişi, kurum ya da kuruluşun toplum üzerindeki siyasal üstünlüğü ve baskısıdır. Egemen sınıfın sahip olduğu hâkimiyet ve beraberinde gelen güç yani iktidar, ikna ve rıza ile emniyete alınmaya çalışılır. Artan baskılarla sıkılan ve bunalan kitle (halk), bir çıkmaza girer ve farkına varılmayacak bir süreçte, kendini rıza ve onaya dayanan kültürel ve ideolojik bir değerler sistemi içinde bulur (Portelli, 1982: 14-15). Bu noktada Gramsci’nin oldukça tartışmalı olan hegemonya kavramına değinmek gerekir. O, Lenin’den ödünç aldığı ancak onun daha çok siyasal düzey ile sınırlandığı kavramı, sivil toplum alanını da ele alacak biçimde genişletmiştir (Hall vd. 1985:13). Bu açıdan bakıldığında hegemonya kavramının sosyopolitik bir durumu ifade ettiği; sadece siyasal bir olgu olmadığı, aynı zamanda içerisinde sosyal, ekonomik ve kültürel bir sistemi dâhil ettiği görülür. Kısacası Gramsci, siyasal hegemonyayı klasik anlamda baskıya ve zorlamaya dayanmayan tahakkümden farklı, rızanın etrafında biçimlenen bir iktidar kurma biçimi olarak yorumlar (Yetiş, 2012: 88). Gramsci’ye göre hegemonya hiçbir zaman tamamlanmış bir durum değildir. Aksine, hâkim sınıfın hegemonyasını kültürel, ahlaki ve politik liderlik ile bir oranda zorlamayı kullanarak sürdürmesidir. Ezilenlerin, ezenlere gösterdiği rıza hiçbir zaman otomatik değildir. Her zaman yeniden kurulmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu açıdan bakıldığında iktidarın sürekliliğinin koşulu, rıza ve oydaşma temelinde meşruiyeti sağlamaktadır. Aksi halde varlığını koruyamaz (Biber ve Turancı, 2014:32).

Egemen güçler, ezilenleri ya da bir başka deyişle yönetilenleri istenen şekle dönüştürme ve onlara egemen ideolojiyi sunarak kabul ettirmeye çalışmaktadır. Hegemonik ideoloji insanların kontrol altına alınması için önce kendilerini sürüden ayrı göstermekte ve bu sayede herkesi kendini özgür sanan köleler haline getirmektedir (Çoban, 2011:112). Türkmen birliğinin tehdit altında olduğu ve hatta yok olduğu bu dönemde boylar arasında ayrılıklar yaşanması ve çatışmaların çıkması da yine yönetenlerin toplumu parçalamak ve kendi gücünü arttırarak halkı köleleştirme ve sürekli rıza gösteren kitleler haline getirme çabasından ileri gelmektedir.

Althusser (2002: 32-34), üretimin yapıldığı tüm aygıtları, devlet tarafından örgütlenmiş olsun ya da olmasın “Devletin İdeolojik Aygıtları” (DİA) olarak tanımlamıştır. DİA soyut anlamda yönlendiricilik görevini üstlenir. Bu bağlamda ideolojik aygıtlar yani kitle iletişim araçları, eğitim kurumları, dinî kurumlar gibi aygıtlar gizliden gizliye insanlarda egemen sınıfın ideolojisinin sahiplenilmesini sağlar. Kitle iletişim araçlarında sadece ideolojinin olumlamasının yapılması, eğitim kurumlarının tamamının ideolojiye hizmet etmesi ve tüm eğitim içeriklerinin bu yönde olması, dinî kurumların ise insanların manevi duygularını sömürerek topluma “kader” kavramı önünde kabul ettirilmesi toplumu sürüleştirecek, sorgulamayan, düşünmeyen, okumayan, dinlemeyen yalnızca kendilerine verilen olduğu gibi kabul eden kitlelere dönüştürmektedir.

İnsanların duygu ve düşüncelerini, değer sistemlerini, yaşadıkları toplumdaki mevcut sosyal ve siyasal yapıları yapılandırmaya karşılık gelen ideoloji, insanların kullandığı dili de etkilemektedir. Bazı söylemler ideolojiye hizmet edip onları besleyip köklendirirken bazıları ise ideoloji karşıtı -izin verildiği ölçüde- söylem yürütmektedir. Sözlü, yazılı ve görsel her metin siyasal düşünceler ve sosyokültürel eylemlerle şekillenir ve netleşir. Belli bir grubun tüm üyelerinin paylaştığı ideoloji, grup üyelerinin kullandığı konuşma, yazma tarzlarını da etkiler ve şekillendirir. Belli bir topluluk üyesi olarak, belli bir ideolojiyi paylaşan birey, kendisini bir anda “gruba has söylemler ve sosyal etkinlikler içinde bulur (van Dijk, 1998: 9). Toplumsal bir kavram olan ideoloji, “grup çıkarları, gruplar arası çatışma ve mücadele” ile yakın bir ilişki halindedir. İdeolojinin söyleme yansımaları da Mahtumkulu’nda da tam böyle bir noktada ortaya çıkmış, meşrulaşmıştır. Feodal kuralların hükmettiği bu çağda, şair insanların eşit olması gerektiğine dikkat çekerek düşünceleri ve söylemleri ile eğitici bir kimliğe bürünmüştür. Türkmen halkının içine girmiş olduğu hegemonik sarmalın farkında olan Mahtumkulu, şiirlerinde halkının bu baskı karşısında rıza ve onay vermemesi ve bu baskıya boyun eğmemesi için çaba harcadığını ve bu bağlamda söylemler ürettiği şiirlerinde açıkça görülmektedir. Hanların ve şahların acımasız politikaları ve bu politika sonucunda halkı hiçe sayarak ezmesi şairin “*Yörmeli Boldy*” şiirinde eleştirilmiştir:

*"Jahan giñdir, melamat kân,
Arada köydi şirin jan,
Üstümüzde rehimsiz han,
Bil ahyr urmaly boldy."*

(Aşırov, C.1, 2003: 35)

"Melamet çok, büyük cihan,
Arada pişti tatlı can,
Üstümüzde zâlim bir han,
Nihayet vurmaly oldu."

Şair halkının örf-adetlerini, gelenek-göreneklerini, toplumsal özelliklerini, manevi değerlerini ve dinî öğeleri sık sık tekrarlayarak onlara hatırlatmakta, halkının kimliğini / benliğini muhafaza etmeye çalışmaktadır. Şiirlerinde zaman zaman sorular sorarak halkını düşünmeye ve kıyas etmeye, sorgulamaya yönlendirerek DİA'nın tam aksine hareket etmektedir. O yozlaşmakta olan devlet, eğitim ve din kurumlarını şu an ne durumda olduğu, daha önce nasıl olduğu, gelecekte nasıl olması gerektiği yani geçmiş-bugün-gelecek üçgeninde anlatmıştır. Böylelikle halkı düşünmeye ve sorgulamaya sevk etmeye çalışmıştır. Mahtumkulu, halkının menfaatlerini en önde tutarak sosyal eşitsizliği ve adaletsizliği eleştirmiş, egemen sınıfın yargılanması gerektiğini savunmuştur. Şairin bu tutumu, bir başka deyişle sade halkın insani değerlerini övmesi halkın bilincini olumlu yönde etkilemiş, onların toplumdaki yerini bulmasına ve kendini anlamasına yardımcı olmuştur.

İktidarını baskı ve zorlamaya dayandıran feodal rejim, iktidar ve egemenlik kurma yöntemleri kullanmıştır. Siyasal erki elinde bulunduranların kendi iktidarlara meşruluk kazandırmak amacıyla başvurdukları önemli araçlardan biri olan ideoloji, iktidarın kurulmasının ve sürdürülmesinin, egemen ideolojinin topluma yayılmasıyla ya da egemen düşünce yapısına rıza göstermesiyle sağlanabilmektedir. Aynı zamanda egemen ideolojiye gösterilen zorunlu rıza, toplumsal bütünlüğün en azından iktidar nezdinde sağlanmış olması açısından önemlidir.

Mahtumkulu, hanların ve beylerin her alanda kontrolü elinde tuttuğu bir çağda, çağının çok ötesine geçerek şiirlerini bir propaganda ve bir bildiri olarak kullanmış var olan düzene ve her türlü zorlamaya meydan okumuştur. Burada kullanmış olduğumuz "propaganda" terimi 18. yüzyıl Türkmenistanın da devlet idarecilerinin halka karşı kullanmış olduğu düzenli ve sürekli manipülasyona ve siyasal rejimin örtük ya da açık bir biçimde uygulamış olduğu propaganda eylemlerini karşılayacak anlamda kullanılmıştır.

Şairin "*Kör Boldy*" şiiri mollaların asıl işlerini yapmaktan uzak kalışına ve dinden uzaklaşmaya, toplumdaki ahlaki ve toplumsal çöküşe bir eleştiri niteliğindedir:

*"Kör boldy mollalar, ýapyldy ýollar,
Titreşer, Gurhana ýetmeýir gollar,
Rüstem Zal boldy her ýeten aýallar,
Ärine jür bolan juwan galmady."*

(Aşırov, C. II, 2013: 28)

"Kör oldu mollalar, kapandı yollar,
Titreşir, Kur'an yetmiyor kollar,
Rüstem Zal oldu her yeten ayallar,
Erine yâr olan civan kalmadı."

"*Hany Gerekdir*" şiirinde ise şair, Türkmen illerinde mert bir hanın yokluğuna ve zamanın cefasının, derdinin çokluğuna dikkat çekmiştir:

*"Namys-arly, berkararly illeriň,
Bir döwletli merdan hany gerekdir.
Bir zünnarda gymmaty yok billeriň,
Ajap humar-gyrmyz dony gerekdir."*

*...Magtymguly, halyn sorma şul gamyň,
Jepasy köp, sapasy yok eýýamyň,
İki dünýä byradary adamyň,
Göz-guwanjy ar-imany gerekdir."*

(Aşırov, C. II, 2013: 45)

"Namus arlı, ber kararlı illerin,
Bir devletli mertçe hânı gerektir.
Bir kuşakta kıymeti yok bellerin,
Güzel bir hümâ-kırmızı don gerektir."

Mahtumkulu, halin sorma şu gamın,
Cefâsı çok, sefâsı yok eyyâmın,
İki dünya biraderi adamın,
Göz kıvancı ar imanı gerektir."

Devletin kullanmış olduğu katı rejime karşı Mahtumkulu, şiirlerinde Türkmen birliğinin önemine sık sık vurgu yapmış, halkına adaletli olmayı, sevgi ve yardımlaşma içinde bir hayat sürmeyi, iyi insan olmayı öğütleyerek maneviyatı ön plana çıkarmıştır. Ellul (1973: 5) propaganda terimini; psikolojik bakımdan

bütünleştirilmiş ve belirli bir düzen içinde yapılaşmış bir kitlenin, eyleme katılması amacıyla örgütlenmiş bir grup psikolojik araçtan yararlanarak uyguladığı yöntemlerin bütünü olarak açıklamıştır. Bu açıklama çerçevesinde düşünüldüğünde Mahtumkulu kendi propagandasını oluşturmuş ve yaymıştır. Onun şiir üslubu halkını ikna etme ve onların rızalarını kazanma üzerine kurulmuştur.

iii. Toplumsal Çözümleme-Açıklama

Fairclough (1995: 97-98)'a göre, “diyalektik ilişkili yaklaşım”ın son adımı, toplumsal çözümleme ile tamamlanmaktadır. Bu adımda yapılacak olan incelemeler ve açıklamalar, mikro-sosyolojik gelenek açısından ele alınacaktır. Bu şekilde, topluluk düzeyindeki insanların günlük yaşamları, eylemleri ve deneyimleri bağlamında; küçük gruplara, kalıplara ve eğilimlere odaklanılacaktır. Toplumsal çözümleme bölümü, sosyokültürel süreç bağlamında incelenecektir.

“Sosyokültürel” kavramı *Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğü*’ne göre; “*Aynı anda bir toplumu veya toplumsal bir grubu ve kendine özgü olan kültürü ilgilendiren*” (tdk. gov. tr. 21.11.2022) şeklinde açıklanmıştır. İnsan davranışlarını etkileyen sosyokültürel değerler, eğitim ve kültür olmak üzere, toplumsal inançlar, diller, gelenekler, değer yargıları gibi faktörler ile desteklenir (Alpugan, 1996:73).

Mahtumkulu gerek dili ve düşünce sistemiyle gerek geleneğe bağlılığı ile bir Türkmen millî şairi ve sosyokültürel süreç taşıyıcısıdır. Mahtumkulu, şiirlerinde 18. yüzyılın ikinci yarısındaki Türkmenistan’ın ve Türkmen halkının siyasi ve sosyokültürel bağlamda bir tasvirini yapmıştır. Şair yaşadığı dönemde; halkını düşünmeyen acımasız beylere, halka hizmet etmek yerine onları sömüren yerel idarecilere ve din adamlarına, çalışmak yerine tembellik edenlere, açgözlülük yapan zenginlere, dini alet ederek halkın manevi yönüne zarar verenlere, tefecilere ve esrar içmek gibi zararlı alışkanlıkları olanlara şahit olmuş ve bunları şiirlerinde sert bir dille eleştirmiştir.

Amacı halka ideal düzeni göstermek olan şair, nasihatlerinde Türkmen toplumunun sosyokültürel zenginliğine sık sık değinmiş ve bu sayede toplumsal belleği besleyerek canlı tutmuştur. Mahtumkulu şiirleriyle halkına nasihatlerde bulunduğu gibi eleştirel düşünmeyi de sunmuştur. Şairin şiirlerindeki soru cümleleri bazen anlamı kuvvetlendirmek için, bazen ise kinayeli bir söyleyişle düşündürmek için kullanılmıştır:

“*Atadan, babadan beglik etmeyen, / II gadyryn bilen soltan bolarmy?*”

“*Atadan, babadan beylik etmeyen, / İl kıymetini bilen sultan olur mu?*”

“*Hatyn sözün öý arada gezdiren- / Olaryň goýnunda iman bolarmy?*”

“*Hatun sözün kapı kapı gezdiren / Onların göğsünde iman olur mu?*”

“*Kitap gören gullar magnydan dokdur, / Olaryň kalbynda şeytan bolarmy?*”

“*Kitap gören kullar ma'naya toktur, / Onların kalbinde şeytan olur mu?*”

(Aşırov, C. I, 2013: 406-407)

Fairclough halkın birlik içinde hareket ederek, eleştirel düşünerek, çözümleyerek ve okuyarak iktidarın yaşattıklarını tüm çıplaklığıyla ifşa edebileceğine, hegemonyadan kurtulabileceğine, her türlü toplumsal eşitsizliğe direnebileceğine inanmaktadır (1992: 329-330).

İdeolojinin hegemonyaya, hegemonyanın da Türkmen halkı üzerinde uygulanan güç ve baskıya evrildiği bu çağda Mahtumkulu zaman-mekân, geçmiş-gelecek ve kimlik / benlik kavramlarını halkına söylemleriyle hatırlatmıştır. Eleştirel söylem çözümlemesine uygun olarak seçtiğimiz temaları (Türkmen birliği, sosyal adalet, İslamiyet ve birleştiriciliği ve ideal insan tipi temelinde ahlaki unsurlar) değerlendirdiğimizde şairin kolektif hafıza oluşturmayı amaçladığı yorumunu yapmamız mümkündür. Bu bağlamda, dönemin şartları ve şairin söylemleri bir arada değerlendirildiğinde, Türkmen halkının siyasi ve toplumsal açıdan içine düşmüş olduğu girdap şairin seçmiş olduğu temalar ve temaları ele alış şekli kolektif hafızayı canlandırmaya yönelik bir söylemi yansıtmaktadır.

Kendiliğinden oluşmayan geçmiş, kültürel yapı ve temsilin sonucudur. Öte yandan geçmiş, özel motifler, beklentiler, umutlar ve hedefler ile desteklenir ve şimdiki zaman ile çerçevesizdir (Asmann: 2018:

98). Bu bağlamda şair, halkına baskın sınıfın yani acımasız hanların ve beylerin uyguladığı düzenli baskı ve zulme karşı boyun eğmemeyi, adalet hususunda kararlı olmayı öğütlemiştir. Yerel idarecilerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesi yalan ve hileyle halkı kandırması Mahtumkulu tarafından eleştirilmiştir. Bunun için şair, halka kimliklerini / benliklerini gelenek-görenek, dil, din, dinî şahsiyetler, Türkmen halk şairleri vb. çerçevesinde sık sık hatırlatmıştır. Şair aynı zamanda bir Müslüman'a yakışır şekilde dürüst, eli açık ve yiğit olmayı nasihat etmiş böylelikle Türkmenlerin geçmiş yılları ve 18. yüzyıl (içinde bulunulan an) arasındaki köprüyü inşa etmiştir.

Mahtumkulu, toplumu aşırı tamah, aç gözlülük konusunda uyarmış, zengin ve fakirin, idareci ve idare edilenlerin eşit olması gerektiğini vurgulamış ve bu kutuplaşmaya tercüman olmuştur. “Çatyp Bolmaýyr” şiirinde toplumun zenginler ve fakirler olarak bölündüğüne ve zenginlerin gözünün doymak bilmediğine şu dizelerle tepki göstermiştir:

<i>“Pakyrlar mal diýer, baýlar zer diýer, Ýeke eşekli: «At ber, esrik ner» diýer, Dünyäden doymak ýok, «Ýene ber» diýer, Köňül maksadyna ýetip bolmaýyr.”</i>	“Fakirler mal der, zenginler zer der, Bir eşekli: «At ver, esrik nedir» diyor, Dünyaya doymak yok, «Yine ver» diyor, Gönül maksadına yetmek imkânsız.”
---	--

(Aşırov, C. 1, 2013: 415)

Zengin ve yağmacıların halka yaptıklarını “Zamanydyr” şiirinde şu sözleriyle hicveden şair, toplumdaki sosyal grupların arasındaki kutuplaşmaya dikkat çekmiş ve bu devrin kötü insanların devri olduğunu anlatmıştır:

<i>“Áydyň ar-namyssyž ýigde, Bu gün onuň zamanydyr. Ýygsyn Karun kibi mallar, Hazyňa boş - döwranydyr.”</i>	“Söyleyin ar-namussuz yiğide Bu gün onun zamanıdır. Yığsın Karun gibi malı, Hazine boş devranıdır.”
---	--

(Aşırov, C. 1, 2013: 99)

Şair, “Düýşüne Degmez” şiirinde egemen sömürücü sınıfların yani hanların, paşaların, kadıların, kethüdaların yoksullaştırdığı halkın vaziyetine şu sözleriyle dikkat çekmiştir:

<i>“Niçeler hasratda tapyp höşk nany, Bir lezzetli tagam dişine deňmez.”</i>	“Niceler hasrette bulup kuru nâni, Bir lezzetli yemek dişine deňmez.”
--	--

(Aşırov, C. 1, 2013: 401)

Şair, zengin tabaka ve yoksul halk arasındaki mücadeleyi şiirlerinde sık sık işlemiştir. Türkmen toplumunun feodal bir topluma dönüşmesi ile birlikte, temel iş araçları olan toprak, su ve hayvanlara sahip olanların gücü, her geçen gün çalışanlara yapılan zulmü arttırmıştır. Bu durum şairin “Behem Eder” şiirinde şu sözlerle dile getirilmiştir:

<i>“Ýyl-ýyldan bu ýurdumyzda Zulm artyp, zor behem eder.”</i>	“Yıl yıldan bu yurdumuzda Zulm artıp, zor hâsil eder.”
---	---

(Aşırov, C. 1, 2013: 257)

Mahtumkulu, zaman zaman toplumsal kötülüğün ve adaletsizliğin biteceğine dair ümidini kaybetse de halkına moral vermektен ve onlar için çabalamaktan asla vazgeçmemiştir.

Bu dönem Türkmenler için, göçebe hayattan yerleşik hayata geçişi ifade ettiği gibi, sözlü kültürden yazılı kültüre geçişi de tasvir etmektedir. 18. yüzyıla kadar yazılı edebiyat geleneği olmayan Türkmenlerin oldukça zengin ve köklü bir sözlü edebiyat geleneği vardır. Sözlü kültürün toplumsallaşma dinamiklerini, yazılı kültürün ise bireyselleşme dinamiklerini beslediği düşünüldüğünde şiirlerin yazıldığı dönemde her ikisinin de canlı bir şekilde varlığını sürdürmesiyle kolektif hafıza ve bireysel hafızanın birbirini besleyerek gelişen ve ilerleyen bir yapı oluşturması sağlanmıştır.

Bu yüzyılda güçlü ve köklü sözlü edebî kültür ile beslenen Türkmen yazılı edebiyatı, aynı zamanda diğer sahalardaki Türk edebiyatlarından etkilendiği gibi klasik şark edebiyatından da etkilenmiştir.

Mahtumkulu halkın yaşamını yansıtan, derdine ortak olan âşık-bahşı şiir türlerine, dilin sadeliğine ve halkiliğine özen göstermiş, sözlü edebî ürünlerin ve destanların motiflerinden istifade etmiştir. Öte yandan klasik şark şairleri Nizamî, Sa'dî, Hâfız, Nevâyî, Fuzûlî'nin sanatına saygı ile yaklaşmış ve sanatını onlar ile de beslemiş ve şiirlerinde onlara telmihte bulunmuştur (Biray, 1992: 6).

Şairin şiirlerinin içerik yapısı ve dilinin çözülmesi, Türkmen kültürel birikiminin geçmişine ve o güne ışık tutmaktadır. Kendi boyunun dilini yazı dili konumuna getirerek halkına halkının dilinden seslenen ve Çağatay Türkçesinden sıyrılmak için çaba gösteren Mahtumkulu, hitap ettiği toplumsal kesimi geniş tutmuş, şiirlerini yediden yetmişe, âlimden cahile toplumun her kesiminin anlayabileceği dilde ve üslupta yazmıştır. Dil ve kültürün birbirine bağlı olduğunun farkında olan şair, kültürel ve toplumsal olayları aktarırken Türkmen Türkçesini sade ve açık kullanarak dilin hem kültürel hem de toplumsal yönüne dikkat çekmiştir.

Mahtumkulu eğitimin toplumsal bir olay ve olgu olduğunun farkındadır. Bu bağlamda şair, halkını toplumsal değerlere uyumlu olarak etkilemiş, söz konusu değerleri onlara kazandırmaya çalışmış ve bu hususta onlara nasihatler vermiştir. Şair, oldukça büyük sıkıntılar içinde olan Türkmen halkını cahillikten kurtararak toplumun gelişmesinin sürekliliğini sağlamayı, donanımlı bireylerin yetişmesini ve dolayısıyla da yetkin bir toplumsal kitleyi kültürel sürece dâhil etmeyi amaçlamış, kısacası ailelerin ve nesillerin eğitilmesi ile toplumun refaha ulaşacağına bilincinde olmuştur. Şiirlerinde ayrıca, zararlı alışkanlıklardan (sigara, alkol vb.) vazgeçilerek nefis terbiyesinin de kazanılacağı vurgulanmıştır (Söylemez, 2011: 147).

Mahtumkulu halkının cehaletten, bilgisizlikten kurtulup gaflet uykusundan uyanmasına “*Irny Durupdyr*” ve “*Güman Görüner*” şiirlerinde değinmiştir:

“ <i>Oýan, Magtymguly, gaflatda ýatma, Mala mağrur olup, mähnete batma, Öter dünýä üçin ömrüni satma, Bu nogsanyň düýbi gömüp durupdyr.</i> ”	“Uyan, Mahtumkulu, gaflette yatma, Mala mağrur olup, mihnete batma, Geçer dünya için ömrünü satma, Bu noksanın dibi görünüp durur.”
(Aşirov, C. I 2013: 472)	

“ <i>Allany unudyp, aklyň ýitirme, Her nepes ägä bol, gaflat getirme, Bihuda, bipeýda ömrüň ötürme, Dünýä bakasyzdyr, aýan görüner.</i> ”	“Allah’ı unutup, aklın yitirme, Her nefes agâh ol, gaflet getirme, Beyhude, bî-fayda ömrün geçirme, Dünya bekâsızdır, ayân görünür.”
(Aşirov, C. I 2013: 472)	

Manevi değerler üzerine kurulu hayatın, huzurun ve olgunluğa ulaşmanın yegâne şartı olduğu üzerinde duran Mahtumkulu, devrin sosyal, ekonomik ve siyasi belirsizliklerinin toplumun sosyal yapısı üzerindeki etkilerini ve bunun sonucunda da insanların bir kısmının menfaat karşısında şekilden şekile girerek omurgasız davrandığını “*Dert Nedir?*” şiirinde şu dizelerle anlatmıştır:

“ <i>Ýagşy derde düşer, ağlar ýamana, Namart gara görse, geler amana, Nesip eýläp, münse ýörgür çamana, Tana bilmez, başy nedir, art nedir</i> ”	“Yahşı derde düşer, ağlar yamana, Nâ-mert gölge görse, gelir amana, Nasip eyleyip binse hızlı çamana, Seçebilmez, başı nedir, ardı nedir?”
(Aşirov, C. II 2013: 47-48)	

Şair Türkmen birliğini ele aldığı şiirlerinde özellikle Türkmen ruhuna, sevgi ve yardımlaşmaya, geçmişe dair unsurlara ve geleneklere, dinî-tasavvufî öğelere vurgu yapar. Bunu tekrarlayarak ve yorumlayarak Türkmen halkına hatırlatmasındaki amaç, bağımsızlık ve Türkmen birliği fikrini aşilayarak kolektif bellek inşa etmektir. Şair, halkına sahip olduğu birikimi, toplumun yararına kullanmayı, cömert olmayı ve dünya nimetlerine itibar etmemeyi nasihat etmiştir. Bu konudaki yaptığı eleştirileri dinî temellere dayandıran şair, cimriliğin en büyük günahlardan olduğunu, Allah’ın cimrileri sevmediğini, sadaka ve zekâtın toplumsal huzurun inşasındaki önemini sıklıkla dile getirir. Karun, İskender, Süleyman peygamber, Rüstem Zal gibi dinî ve tarihî şahsiyetleri örnek göstererek dünya malının kimseye kalmadığını aktarmıştır.

Bu bağlamda şairin, tarihî ve dinî şahsiyetlere atıfta bulunarak kültürel belleğin aktarımına ve sürekliliğine katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür.

Kimliğin / benliğin hatırlatmasını yapan şair bunun için atasözleri “*Akmağa iç berip, syryň paş etme / Galbirde suw durmaz gözemek bilen.*” (Aşırov, C. I 2013: 445), “*Ahmağa iç açıp, sırrın faş etme, /Kalburda su durmaz gözemek ile.*”, “*Ýamana öwüt hebesdir, Yagsy äre bir söz besdir.*” (Aşırov, C. I 2013: 264), “*Yamana öğüt abestir, Yahşi ere bir söz bestir*”), deyimler (*nazar düşmek, akıl yitirmek, kanat bağlamak, derde düşmek, kan dökmek, boğaz yırtmak, ciğer dağlamak, inci saçmak, kulak asmak, kulak vermek, kefen biçmek, umut kesmek, bel bağlamak, kan içmek, gözden kan akmak vb.*), tarihî ve dinî şahsiyet isimleri (*Hacı Bektâş-ı Velî, İmam Rıza, Süleyman, Hz. Muhammed vd.*), edebî şahsiyetler (*Leyla ile Mecnun, Nesimi, Ferhat ile Şirin, Fettah Han, Çovdur Han*) olaylar ve olgular, gelenek ve göreneklere dair motifler, yemek adları, şarkılar, bayramlar vb. kullanmaktan geri durmamıştır. Çünkü Mahtumkulu, bir bireyin kimliğini sadece belleği sayesinde oluşturabileceğini, toplumsal kimliğini ancak bellek sayesinde yeniden kurabileceğini bilmektedir (Sağlam, 2013: 174-175; Assmann, 2018: 98). Ortak dil, ortak bilgi ve ortak anılarla dile getirilen ve kodlanan bir toplumun “simgesel anlam dünyası” ya da “dünya görüşü” ortak değerler, deneyimler, beklentiler ve anlamlardan meydana gelir. Bu oluşum da kimliği, şuru ve benliği meydana getirir. Ortak anlamların dolaşımı ya da aktarımı “ortak duygu”yu besler. Böylece tıpkı Mahtumkulu'nun şiirlerinde aktardığı; toplum içinde birlik, iline, töresine, gelenek ve göreneklerine bağlılık, vatani koruma ve kollama dürtüsü, iyi bir insan / vatandaş olma bilinci ve hedefi vb. unsurlar aracılığıyla “ortak duygu”nun aktarımı sağlanır.

Edebî açıdan bakıldığında, geçmişe ait edebî birikimin, toplumun içinde yaşadığı dünyada yitip gitmemesi için tarihselliği sağladığı düşünüldüğünde, toplumun bu metinlere tutunarak, onlar aracılığıyla, geçmişle bağ kurması ve bugünü anlamlandırması sağlanmaktadır. Mahtumkulu'nun şiirleri de Türkmen toplumu ve tüm Türk dünyası için geçmiş ve bugün arasındaki köprünün sağlanmasında bir mihenk taşı olmuştur.

Sonuç

18. yüzyılda Türkmenistan'ın vaziyetini tüm boyutlarıyla ortaya koyan Mahtumkulu şiirlerini tarihî, siyasi ve toplumsal konularda yazmış; bilhassa Türkmen birliğine, sosyal adalete, İslamiyet ve birleştiriciliğine ve ideal insan tipi temelindeki ahlaki unsurlara dikkat çekmiştir. Türkmenlerin birlikte hareket etmeleri gerektiğinin farkında olan şair bağımsızlığa, birlik ve beraberliğe çok önem vermiş, üslubuyla geçmiş, bugün ve gelecek arasında köprü kurmuştur. Bugün doğumunun üzerinden 300 yıl geçmesine rağmen, şiirlerinin akademik, kültürel, siyasi ve toplumsal pek çok çalışmaya konu olması, şiirlerinin dilden dile dolaşması onun değerini ve önemini göstermektedir.

Söylemin; ileten, ileti ve iletilen çerçevesinde bir bütünlük arz ettiği düşünüldüğünde genel anlamda Mahtumkulu'nun şiirlerinin siyasi, ideolojik ve sosyokültürel bir mesaj taşıdığı aşikârdır. Diyalektik ilişkili söylem çözümlemesi temelinde yaptığımız çalışma sonucunda, şairin ideolojilerin iktidarı kötüye kullanması yani tahakkümü sonucunda ortaya çıkan adaletsizlikleri meşrulaştırmak için yarattıklarına ve uyguladıklarına şiddetli bir direnç gösterdiği ve baskıyı asla kabul etmediği sonucuna varılmıştır.

İktidarı yani gücü elinde bulunduran hanların ve şahların; zenginliklerini, güçlerini ve konumlarını temellendirmek ve sürdürmek için ideolojilerini toplumsal yapı üzerinde hegemonik bir güç kullanarak ispatlamaya çalıştığı görülmüştür. Toplumsal bir kavram olan ideolojinin, “grup çıkarları, gruplar arası çatışma ve mücadele” ile yakın bir ilişki halinde olduğu ve ideolojinin söyleme açıkça yansması da Mahtumkulu'nun şiirlerinde görülmektedir. O, feodal kuralların hükmettiği bu çağda, insanların eşit olması gerektiğine dikkat çekerek düşünceleri ve söylemleri ile eğitici bir kimliğe bürünmüştür. Türkmen halkının içine girmiş olduğu hegemonik sarmala direnç göstererek, şiirlerinde halkının bu baskı karşısında rıza ve onay vermemesi ve baskıya boyun eğmemesi için deyimim tam anlamıyla çırpındığı ve bu bağlamda söylemler ürettiği şiirlerinde açıkça görülmüştür.

Sosyal hayatın izlerini yansıtan söylemler, sosyokültürel ve toplumsal ilişkilerle de bir bütündür ve bağımsız düşünülemez. Mahtumkulu'nun, sosyokültürel unsurları milli ve dini kimliği gözeterek korumayı

amaçladığı, bir başka deyişle toplumun dinamizmini “kolektif bilinç” temelinde yeniden canlandırmaya çalıştığı çalışmanın sonucunda bir kez daha görülmüştür. O, siyasal ve toplumsal problemlerin çözümünü dayanışma, adalet, eğitim, gözetim ideolojisi, mertlik ve birlik üzerine kurulu değerlerde görmüş ve bunu hayatı boyunca savunmuştur.

Kaynaklar

- ALPUGAN, O. (1996). *İşletme Bilimine Giriş*. Trabzon: Derya Kitabevi.
- ALTHUSSER, L. (2002). *İdeoloji, Devletin İdeolojik Aygıtları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ASSMANN, J. (2018). *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- AŞIROV, A. (2013). *Magtimgulı Eserler Yığındısı I-II*. Aşgabat.
- BARTHES, R. (1993). *Bir Aşk Söyleminden Parçalar*. (Çev.: Tahsin Yücel), İstanbul: Metis Yayınları.
- BİBER, A. ve TURANCI, E. (2014). “Toplumsal Şeytan Üçgeni: İktidar, Hegemonya ve Propaganda”. *Akdeniz İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 21, 28-41.
- BİRAY, H. (1992). *Mahtumkulu Divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÇOBAN, S. (2011). *Hegemonya Aracı ve İdeolojik Aygıt Olarak Medya*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DİNÇ, A. ve ÇAKIR R. (2008). *Türkmen Kültürü ve Türkmenlerin Sosyo-İktisadi Düşüncesi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- DOYURAN, L. (2018). “Medyatik Bir Çalışma Alanı Olarak Eleştirel Söylem Çözümlemesi (Televizyon Dizileri Örneğinde)”. *Erciyes İletişim Dergisi*, C. 5, S. 4, 301-323.
- DURNA, T. ve KUBİLAY, Ç. (2010). “Söylem Kuramları ve Eleştirel Söylem Çözümlemesi”. *Medyadan Söylemler*. (Ed. T. Durna), 47-81, İstanbul: Libra Yayıncılık.
- ELLUL, J. (1973). *Propaganda The Fonnation of Men's Attitudes*. Vintage Books: New York.
- ERCAN, G. S. ve DANIŞ, P. (2019). “Söylem, Söylem Çözümlemesi: Tanımları ve Kapsamları”. *DEÜ, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 2, 527-552.
- EVRE B. (2009). “Söylem Analizine Yönelik Farklı Yaklaşımlar: Bir Sınıflandırma Girişimi”. *Medyada Gerçekliğin İnşası*. (Ed. İ. Parlak), 107-157, Konya: Çizgi Yayıncılık.
- FAIRCLOUGH, N. (1992). *Critical Language Awareness*. ABD: Longmann.
- FAIRCLOUGH, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study Of Language*. New York: Longman.
- FAIRCLOUGH, N. (1998). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- FAIRCLOUGH, N. (2001a). *Language and Power*. London: Longman.
- FAIRCLOUGH, N. (2001b). “The Discourse of New Labour: Critical Discourse Analysis”. *Discourse as Data*. (Ed. M. Wethrell vd.), 229-266, London: Sage Publications.
- FAIRCLOUGH, N. (2006). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- FAIRCLOUGH, N.ve WODAK, R. (1998). “Critical Discourse Analysis”. *Discourse As Social Interaction, Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*. (Ed. T. A. van Dijk), 258-284, Sage Publications: London.
- FOUCAULT, M. (2012). *İktidarın Gözü* (Çev.: Işık Ergüden). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- GÜNAY, D. (2018). *Söylem Çözümlemesi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- HALL, S. vd. (1985). *Siyaset ve İdeoloji Gramsci*. (Çev.: Sadun Emrealp), Ankara: Birey ve Toplum.

- JORGENSEN, M. ve PHILLIPS L. (2002). *Discourse Analysis as Theory and Method*. London: Sage Publications.
- MAALOUF, A. (2000). *Ölümcül Kimlikler*. (Çev.: Aysel Bora), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- MCCARTHY, M. (1991). *Discourse Analysis for Language Teachers*. Cambridge: Language Teaching Library.
- OSKAY, Ü. (1980). "Popüler Kültür Açısından "İdeoloji" Kavramına İlişkin Yeni Yaklaşımlar". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 35, S. 1, 197-253.
- PORTELLI, H. (1982). *Gramsci ve Tarihsel Blok*. (Çev.: Kenan Somer), Ankara: Savaş Yayınları.
- SAĞLAM, S. (2013). "Mahtumkulu'nun Tenkit Şiirleri Üzerine Bir İnceleme". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 2/2, 161-178, Türkiye.
- SAĞLAM, S. (2017). "Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Mert ve Namert Tipi". *Bilig*, S. 82, 303-327.
- SIMPSON, P. ve MAYR, A. (2010). *Language and Power: A Resource Book for Students*. Londra: Routledge.
- SÖYLEMEZ, M. (2011) "Mahtumkulu'nun Divanı'nda İnsanın Psikolojik Yapısı". *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.16, 146-153.
- SÖZEN, E. (2017). *Söylem Belirsizlik, Mücadele, Bilgi / Güç ve Refleksivite*. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- VAN DIJK, T. A. (1998). *Ideology: Multidisciplinary Approach*. London: Sage Publications.
- VAN DIJK, T. A. (2003). "Critical Discourse Analysis". *In The Handbook of Discourse Analysis*. (Ed. D. Tannen vd.), 352-372, Oxford: Blackwell Publishing.
- WODAK, R. (1996). *Disorders of Discourse, Real Language Series*. London: Longman.
- WODAK, R. (2001). "The Discourse-Historical Approach". *Methods of Critical Discourse Analysis*. (Ed. R. Wodak ve M. Meyer), 63-94, London: Sage Publications.
- WOOD, L. A. ve KROGER, R. (2000). *Doing Discourse Analysis as Theory and Method*. London: Sage Publications.
- YETİŞ, M. (2012). "Hegemonya" *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*. (G. Atılğan ve E. A. Aytekin), 87-98, İstanbul: Yordam.
- YILMAZ, E. (2019). "Mahtumkulu'nun Şiirlerinin Eleştirel Söylem Çözümlemesi Bakımından İncelenmesi". *Türk Dünyası Edebiyatları Dergisi*, S. 48, 235-244.

Elektronik Kaynaklar

*URL-1: <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi:10.11.2022)

*URL-2: <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 21.11.2022)